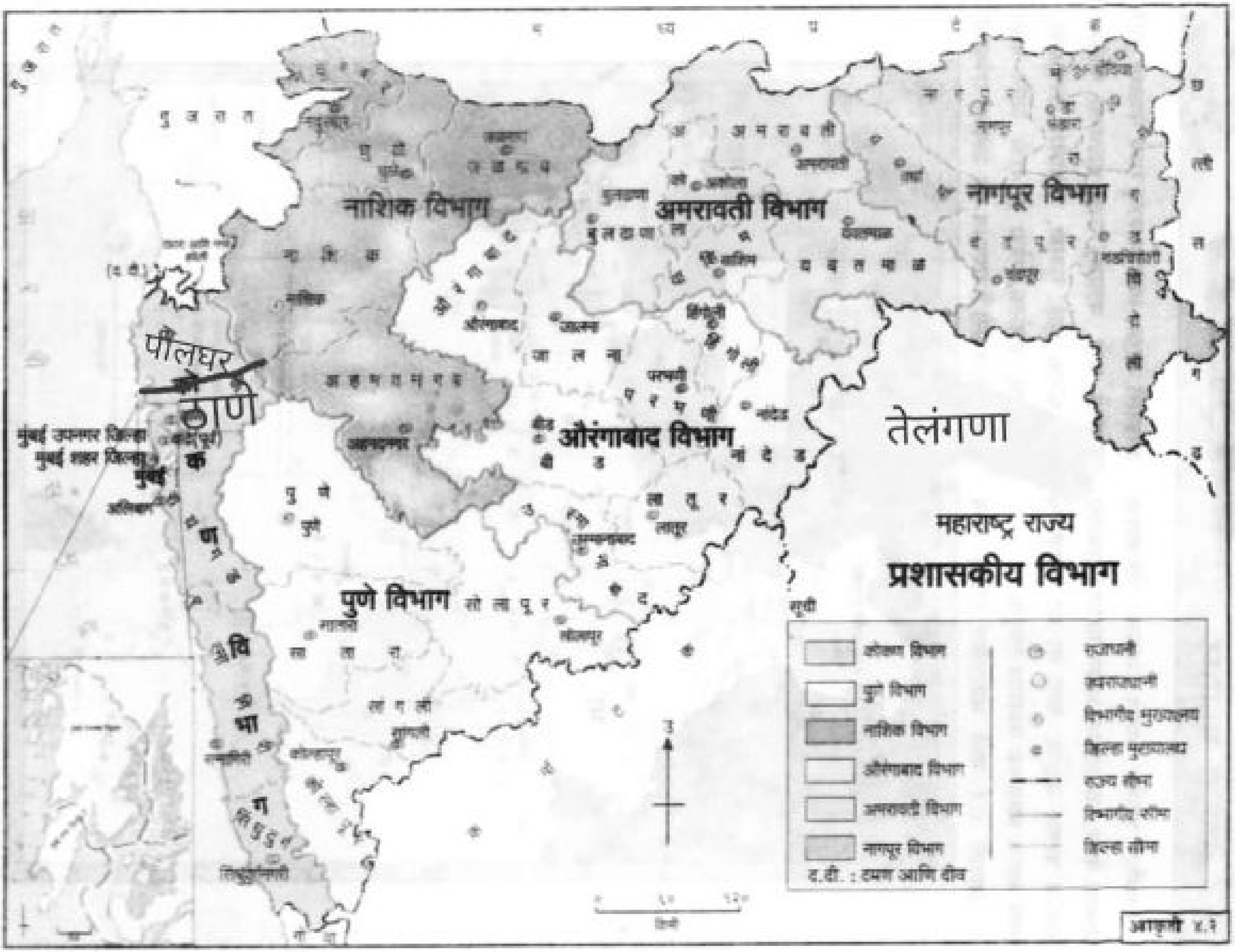
महाराष्ट्र राज्य
प्रशासकीय विभाग
नाशिक विभाग
अमरावती विभाग
नागपूर विभाग
औरंगाबाद विभाग
पुणे विभाग
तेलंगणा
पालघर
ठाणे
मुंबई
कोंकण विभाग
पुणे विभाग
नाशिक विभाग
औरंगाबाद विभाग
अमरावती विभाग
नागपूर विभाग
द.दी. : दमण आणि दीव
राजधानी
विभागीय मुख्यालय
जिल्हा मुख्यालय
राज्य सीमा
विभागीय सीमा
जिल्हा सीमा
आकृती ४.१

①

महाराष्ट्राचे स्थान व विस्तार

आबुज आकूर
9689665811

* महाराष्ट्राची निर्मिती : 1 मे 1960 (2010 साली सुवर्णमहोत्सव)
* क्षेत्रफळ : 3,07,713 चौ. कि. मी. →
  - → 15°8' ते 22°1' उत्तर अक्षांस
  - → 72°6' ते 80°9' पूर्व रेखावृत्त
* महाराष्ट्राच्या निर्मितीच्या वेळची स्थिती :
  - → प्रशासकीय विभाग - 04 → कोकण, पुणे, औरंगाबाद, नागपूर
  - → जिल्हे - 26
  - → तालुके - 235
  - → गावे - 35770
  - → शहरे - 289
  - → लोकसंख्या - 04 कोटी.

@abujpatil

* महाराष्ट्राची सध्याची स्थिती :-
  - → प्रशासकीय विभाग - 06 → औरंगाबाद, नाशिक, पुणे, नागपूर, अमरावती, कोकण (क्षेत्रफळानुसार उतरता क्रम)
  - → जिल्हे - 36 (पालघर - 36वा - 2014)
  - → तालुके - 358 (सर्वाधिक औरंगाबाद विभागात - 76)
  - लोकसंख्या - 11.23 कोटी
* महाराष्ट्रातील प्रशासकीय विभाग :

क्र	विभाग	जिल्हे	व्यापलेल्या क्षेत्राची टक्केवारी	एकूण क्षेत्रफळ	सर्वात मोठा जिल्हा
01	औरंगाबाद	8	21.6 %	64813 चौ. कि.मी.	बीड
02	नाशिक	5	18.70 %	57493 चौ. कि.मी.	अहमदनगर
03	पुणे	5	18.60 %	57275 चौ.कि.	पुणे
04	नागपूर	6	16.69 %	51377 चौ.कि.मी.	चंद्रपूर
05	अमरावती	5	14.41 %	46027 चौ.कि.मी.	यवतमाळ
06	कोकण	7	10 %	30728 चौ.कि.मी.	रत्नागिरी

Scanned with CamScanner

आबुज आकूर
9689865811

* महाराष्ट्रातील जिल्ह्यांचा क्षेत्रफळानुसार उतरता क्रम :

सर्वात मोठे 05

(1) अहमदनगर - 17048 चौ. कि.मी.
(2) पुणे - 15643
(3) नाशिक - 15530
(4) सोलापूर - 14895
(5) गडचिरोली - 14412

@abujpatil

सर्वात लहान 05 जिल्हे :-

(32) हिंगोली - 4524 चौ. कि.मी
(33) ठाणे - 4214 चौ. कि.मी. (पालघरच्या निर्मिती नंतर)
(34) भंडारा - 3896 चौ. कि.मी
(35) मुंबई उप. - 446 चौ. कि.मी
(36) मुंबई श. - 157 चौ. कि.मी.

★ महाराष्ट्रातील सर्वाधिक तालुक्यांची संख्या असणारे जिल्हे :

* नांदेड व यवतमाळ → प्रत्येकी 16 तालुके
* रायगड, नाशिक, जळगाव, चंद्रपूर → प्रत्येकी 15 तालुके.
* पुणे, अ.नगर, अमरावती, नागपूर → प्रत्येकी 14 तालुके.
* कोल्हापूर व गडचिरोली → प्रत्येकी 12 तालुके.

Geography By Abuj Patil @abujpatil

Scanned with CamScanner

③ @abujpatil

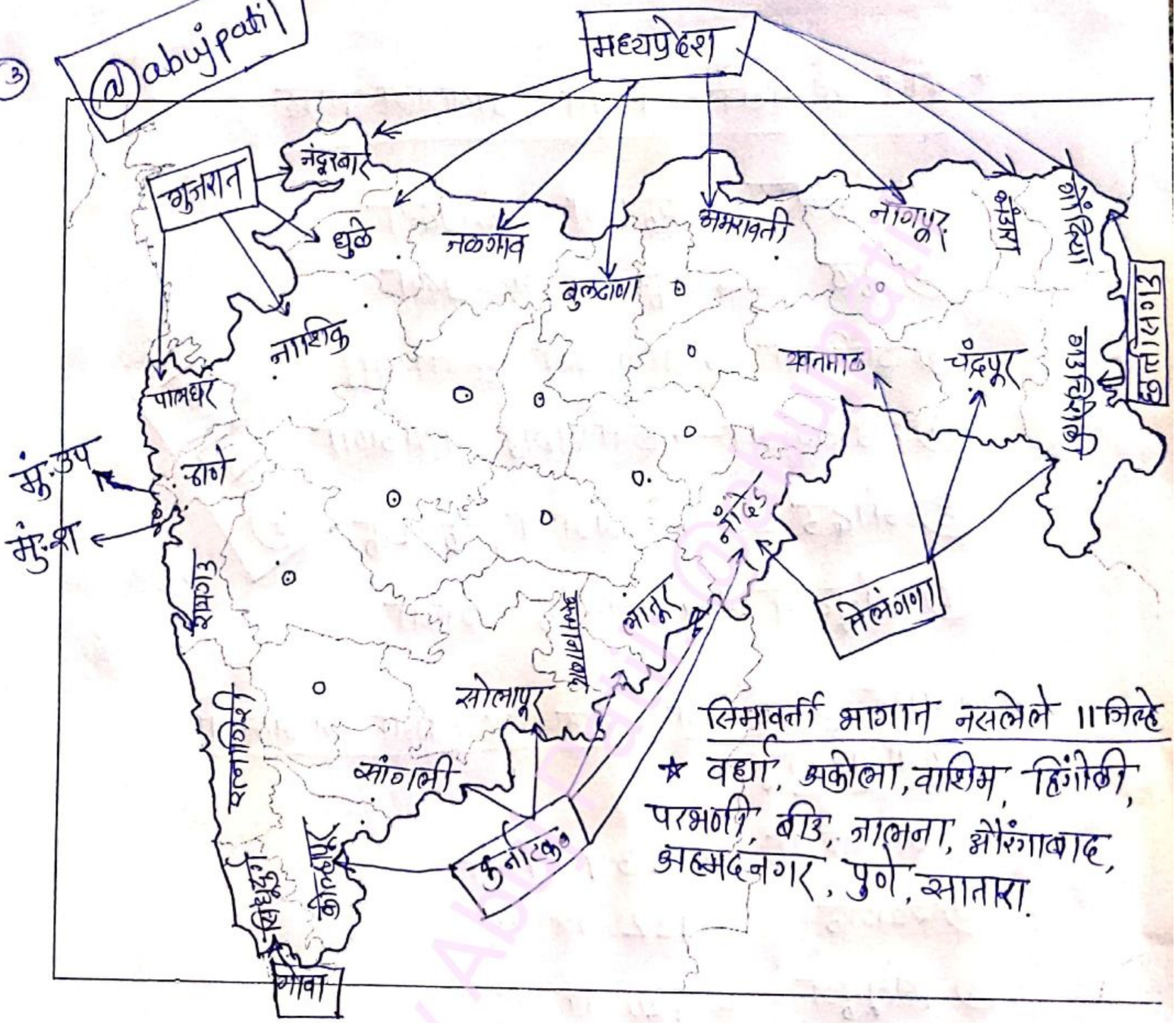

महाराष्ट्राच्या शेजारील राज्ये :

① गुजरात → पालघर, नाशिक, धुळे, नंदुरबार
② मध्यप्रदेश → नंदुरबार, धुळे, जळगाव, बुलढाणा, अमरावती, नागपूर, भंडारा, गोंदिया
③ छत्तीसगड → गोंदिया, गडचिरोली
④ तेलंगणा → गडचिरोली, चंद्रपूर, यवतमाळ, नांदेड
⑤ कर्नाटक → नांदेड, लातूर, उस्मानाबाद, सोलापूर, सांगली, कोल्हापूर, सिंधुदुर्ग
⑥ गोवा → सिंधुदुर्ग

आकुल आकूर
968966581॥

Scanned with CamScanner

* दोन राज्यांची सिमा असलेले जिल्हे :-

① नंदुरबार → गुजरात, मध्यप्रदेश
② धुळे → गुजरात, मध्यप्रदेश
③ गोंदिया → मध्यप्रदेश, छत्तीसगड
④ गडचिरोली → छत्तीसगड, तेलंगणा
⑤ नांदेड → तेलंगणा, कर्नाटक
⑥ सिंधुदुर्ग → कर्नाटक, गोवा.

@abujipatil

★ किनारी भागातील जिल्हे व त्यांना लाभलेली किनारपट्टी :

① रत्नागिरी - 237 कि.मी.
② रायगड - 122 कि.मी.
③ सिंधुदुर्ग - 120 कि.मी.
④ मुंबई (शहर+उप.) - 116 कि.मी.
⑤ पालघर - 102 कि.मी.
⑥ ठाणे - 25 कि.मी.

Geography By Abuji Patil: @abujipatil

★ महाराष्ट्रातील 20 जिल्ह्यांना स्वशेजारील राज्याच्या सिमा लागून आहेत.

आकुल आकूर
9689665611

Scanned with CamScanner

(७)

★ **महाराष्ट्रातील समान नावाचे तालुके असणारे जिल्हे :-**

* आष्टी - बीड - वर्धा
* शिरूर - बीड - पुणे
* कळंब - यवतमाळ - उस्मानाबाद
* खेड - पुणे - रत्नागिरी
* कर्जत - अहमदनगर - रायगड
* मालेगाव - नाशिक - वाशिम
* कारंजा - वाशिम - वर्धा
* सेलू - परभणी - वर्धा
* नांदगाव - नाशिक - अमरावती.

@abujpatil

* महाराष्ट्रातील नवीन जिल्ह्यांच्या निर्मितीचा Mind Map आपण अगोदरच Telegram channel वर टाकलेली आहे, ती पाहुन घेणे.

Tel. Channel : @ Geography By Abuj Patil
Link :- @abujpatil

* काही सुचना असतील तर अवश्य कळवा *
- 9689665611

Thankyou!

Geography By Abuj Patil: @abujpatil

Scanned with CamScanner

⑦ *** महाराष्ट्राचे प्रादेशिक विभाग :** @abujpatil

* विदर्भ :- अमरावती व नागपूर या प्रशासकीय विभागांचा प्रदेश (वर्धा व वैनगंगा खोरे)

* कोकण :- अरबी समुद्र व सह्याद्रीचा पश्चिम उतार या दरम्यानचा सखल भाग

* घाटमाथा : सह्याद्री पर्वत रांगेचा उंचीचा भाग.

* मावळ : सह्याद्री पर्वताच्या पूर्व उताराचा प्रदेश.

* देश :- सह्याद्रीच्या पूर्व उतारभागाचा व महाराष्ट्र पठाराचा पश्चिम भाग.

* खानदेश :- तापी नदी खोऱ्यातील धुळे, नंदुरबार व जळगाव जिल्ह्यांचे क्षेत्र.

* मराठवाडा : औरंगाबाद प्रशासकिय विभाग (गोदावरी खोरे)

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन Competitive Forum - अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्राची प्राकृतिक रचना (भाग-1): कोकण किनारपट्टी

Join Telegram channel: @abujpatil

आक्रूर आबुज: 9689665611

Scanned with CamScanner

(1)

महाराष्ट्राची प्राकृतिक रचना

* MPSC-च्या सर्वच परिक्षांच्या दृष्टीने हा घटक अत्यंत महत्वाचा आहे, कारण यावर प्रत्येक परिक्षेत सरासरी 2 प्रश्न विचारले जातात.

* महाराष्ट्राच्या प्राकृतिक रचनेचा अभ्यास करण्यासाठी तीन प्राकृतिक विभाग करण्यात आलेले आहेत ;

प्राकृतिक विभाग

- कोकण किनारा
  - उत्तर कोकण
  - दक्षिण कोकण
- सह्याद्री पर्वत व तिच्या उपरांगा
  - सातमाळा - अजिंठा
  - हरिश्चंद्र - बालाघाट
  - शंभूमहादेव डोंगर
- पठारी प्रदेश व त्याचे उपविभाग
  - स्थानिक पठारे (उदा. मालेगाव पठार)
  - पठारावरील टेकड्या / डोंगर

1) ★ कोकण किनारा :-

* सह्याद्री पर्वताच्या पश्चिम पायथा ते अरबी समुद्र या दरम्यानचा अरुंद व लांबच (चिंचोळा) प्रदेश, म्हणजे कोकण.

* विस्तार - उत्तरेला दमणगंगा नदी ते दक्षिणेस तेरेखोल नद्यांच्या दरम्यान.
  - उत्तरेस डहाणू ते दक्षिणेस वेंगुर्ला या ठिकाणांच्या दरम्यान.

* क्षेत्रफळ : 30728 चौ. कि.मी. , लांबी : 720 कि.मी
रुंदी : 30 ते 60 कि.मी. (उल्हास नदीखोऱ्यात सर्वाधिक रुंद)

Join telegram: @abujpatil

Scanned with CamScanner

* विशिष्ट माहिती :

- कोकण किनारपट्टीची रुंदी उत्तरेकडे वाढत जाते.
- कोकणाच्या उत्तरेकडील भूभाग बेसॉल्ट खडकापासून तर दक्षिणेकडील भाग जांभा खडकापासून बनलेला आहे.
- कोकण प्रदेशाच्या उत्तर पूर्वेकडून पश्चिमेकडे आहे.
- उंचीनुसार खलाटी व वलाटी असे दोन भाग.

* खलाटी - समुद्र किनाऱ्या लगतचा सखल व सपाट भाग
* वलाटी - सह्याद्री पर्वताच्या पायथ्यालगतच्या व खलाटीच्या पूर्वेकडील पश्चिम उंचीचा प्रदेश.

* उपविभाग :
  - → उत्तर कोकण : पालघर, ठाणे, मुंबई, रायगड जिल्हे
  - → दक्षिण कोकण : रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्हे

* उत्तर कोकणचा भाग दक्षिण कोकणाच्या तुलनेत अधिक सखल व सपाट असल्याने त्या प्रदेशात दळणवळणाच्या साधनांचा व एकूणच प्रदेशाचा विकास अधिक.
* दक्षिण कोकण हा उत्तर कोकणाच्या तुलनेत अधिक ओबडधोबड व दुर्गम आहे.

कोकण किनाऱ्याची वैशिष्ट्ये :-
- → नद्यांनी तयार केलेल्या खाड्या (Bay)
- → बंदरे (Ports)
- → पुळणी (Beaches)
- → बेटे (Islands)

Join telegram @abjipatil

Scanned with CamScanner

③ Join telegram: @abujpatil

* नद्यांनी तयार केलेल्या खाड्या :-

खाडी :- भरतीच्या वेळी समुद्राचे पाणी नदीमुखात जेवढ्या भागात शिरते त्यांना खाडी म्हणतात.

- खाड्यांमुळे महाराष्ट्राची किनारपट्टी रिया प्रकारची म्हणजे दंतूर बनली आहे.

खाडी	नदी	जिल्हा	
डहाणू	-	पालघर	
दातिवरे	तानसा व वैतरणा	पालघर	
वसई	उल्हास	पालघर	
ठाणे		ठाणे	
मनोरी व मालाड	दहिसर	मुंबई शहर व उपनगर	
धरमतर	पाताळगंगा	रायगड	
रोहा	कुंडलिका	रायगड	
राजापुरी	-	रायगड	
बाणकोट	सावित्री	रायगड व रत्नागिरी	→ रायगड व रत्नागिरी यांच्या सिमेवर ही खाडी आहे.
केळशी	भारजा	रत्नागिरी	
दाभोळ	वाशिष्ठी	रत्नागिरी	
जयगड	शास्त्री	रत्नागिरी	
भाट्ये	काजळी	रत्नागिरी	
पूर्णगड	मुचकुंदी	रत्नागिरी	
जैतापूर	काजवी	रत्नागिरी	
विजयदुर्ग	शुक	रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग	→ रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग यांच्या सिमेवर विजयदुर्ग खाडी आहे.
देवगड	देवगड नदी	सिंधुदुर्ग	
कलावली	गड नदी	सिंधुदुर्ग	
तेरेखोल	तेरेखोल	सिंधुदुर्ग	

Scanned with CamScanner

* महाराष्ट्रातील बंदरे :-

* महाराष्ट्रातील खाड्यांच्या ठिकाणी अनेक नैसर्गिक बंदरांची निर्मिती होते.
* महाराष्ट्रामध्ये एकूण 50 बंदरे आहेत, त्यापैकी मुंबई, न्हावासेवा ~~व रत्नागिरी~~ ही मोठी बंदरे आहेत तर 48 लहान बंदरे आहेत.

* मुंबई बंदर :-

- या बंदराची सुरुवात कुलाब्यातील ससून गोदीपासून 1875 साली झाली.
- भारतातील सर्वाधिक मालवाहतूक यातून होते.
- या बंदरात ओहोटीच्या वेळी सुध्दा 9 मीटर खोल पाणी राहते.
- मुंबई बेटाच्या पूर्व बाजूस हे बंदर वसलेले आहे.

* न्हावासेवा बंदर :- (JNPT - जवाहरलाल नेहरु पोर्टट्रस्ट)

- मुंबई बंदरावरील ताण कमी करण्यासाठी ठाणे खाडीत न्हावा व सेवा या दोन बेटांवर 1989 साली या बंदराची निर्मिती करण्यात आली.
- बंदराच्या निर्मितीसाठी मदत - कॅनडा.
- हे भारतातील सर्वात मोठे कंटेनर वाहतूक बंदर
- हे भारतातील पहिले संगणकीकृत बंदर.

* रेडी बंदर :-

- हे बंदर सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात स्थित
- या बंदरातून जपानला कच्चे लोहखनिज निर्यात केले जाते.
- हे बंदर वेंगुर्ला बंदरे समुह अंतर्गत प्रशासित केले जाते.

Join Telegram: @abhipatil

Scanned with CamScanner

* मभार

* महाराष्ट्रातील 05 प्रादेशिक बंदर समूह :-

* महाराष्ट्राच्या किनारपट्टीवरील 48 लहान बंदरे हे 05 प्रादेशित बंदर समूहात विभागल्यात आली आहेत, ती पुढीलप्रमाणे : (बंदरांच्या प्रशासनासाठी)

(1) बांद्रा बंदरे समूह - 11 बंदरांचा समूह (मुंबई)
(2) मोरा बंदरे समूह - 08 बंदरांचा समूह (ठाणे)
(3) राजापुरी बंदरे समूह - 10 बंदरांचा समूह (रायगड)
(4) रत्नागिरी बंदरे समूह - 11 बंदरांचा समूह (रत्नागिरी)
(5) वेंगुर्ला बंदरे समूह - 08 बंदरांचा समूह (सिंधुदुर्ग)

* महाराष्ट्रातील पुळणी :- (Beaches)

- सागरी भाटांच्या संचयनकार्यामुळे निर्माण झालेले वाळूचे पट्टे (दांडे)
- पुळणींच्या ठिकाणी पर्यटन क्षेत्रांचा विकास झालेला आहे.

* जिल्हा व पुळणी

(1) मुंबई शहर → जुहु चौपाटी, दादर, गिरगाव

(2) रायगड → अलिबाग, मुरुड जंजिरा, श्रीवर्धन

(3) रत्नागिरी → गणपतीपुळे, हर्णे, गुहागर

(4) सिंधुदुर्ग → तारकर्ली, मोचेमाळ, उभादांडा, शिरोड, दाभोली

Join telegram @abhipatil

Scanned with CamScanner

⑥

* महाराष्ट्रातील बेटे :-

① मुंबई :
- मुंबई
- अंजनदिव
- साष्टी
- मढ

② रायगड :
- धारापुरी
- खांदेरी
- उंदेरी
- कासा
- कुलाबा
- जंजिरा

* सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील मालवण जवळील कुरटे बेटावर सिंधुदुर्ग किल्ला उभारलेला आहे.

मागील टॉपिकची दुरुस्ती

पहिल्या टॉपिक मधील दुरुस्ती :

* नागपूर विभागातील सर्वात मोठा जिल्हा गडचिरोली हा आहे, चुकून चंद्रपूर आलं

खाड्या

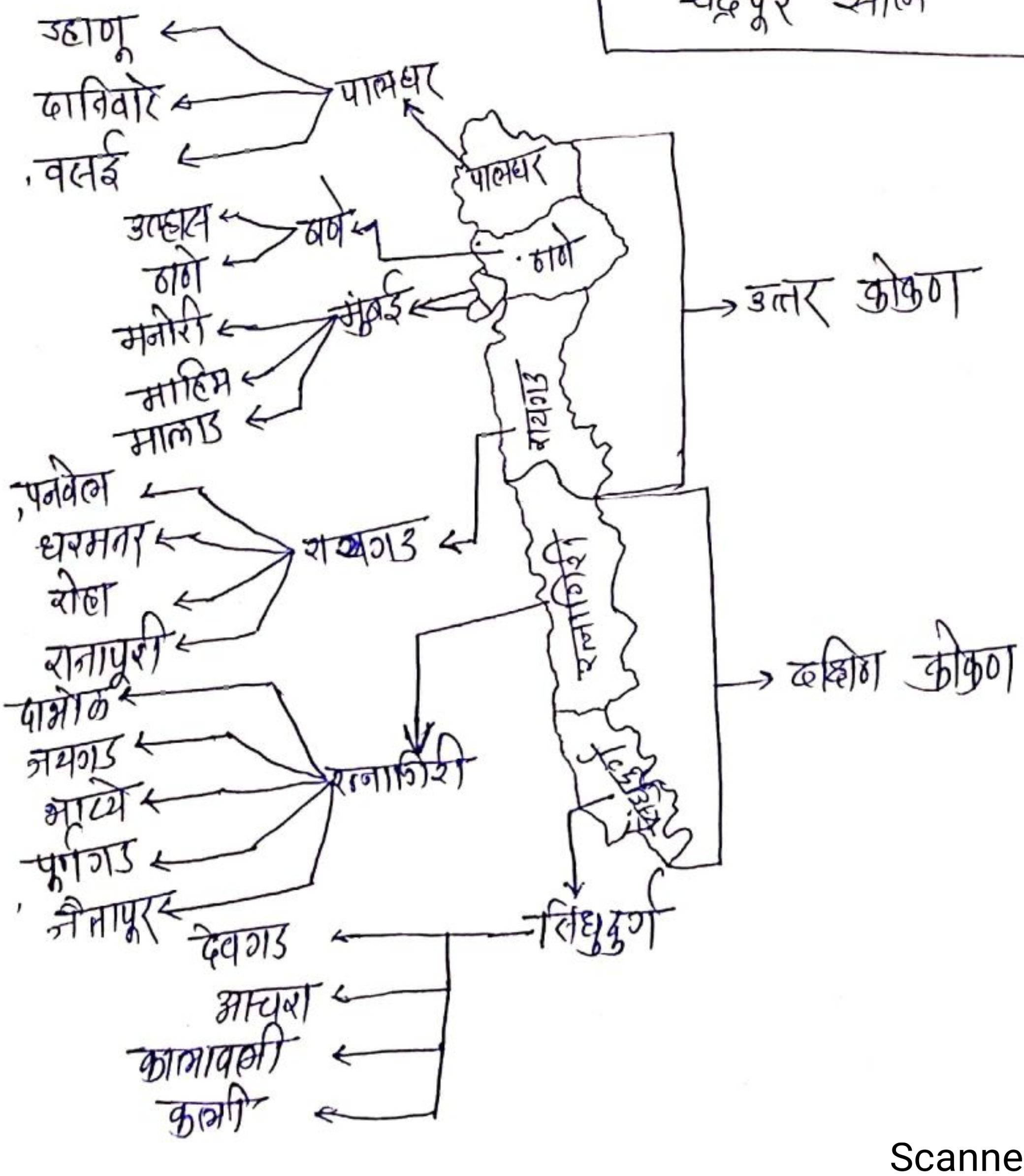

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन
Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्राची प्राकृतिक रचना
(भाग:2)- सह्याद्री पर्वत

Join Telegram channel:
@abujpatil

आक्रूर आबुज:
9689665611

Scanned with CamScanner

* महाराष्ट्राची प्राकृतिक रचना - भाग-2

① 2) * सह्याद्री पर्वत व उपरांगा :-

* महाराष्ट्रात पश्चिम किनारपट्टीला समांतर उत्तर-दक्षिण समांतर पसरलेली पर्वतरांग.
- या पर्वतामुळे दख्खनच्या पठाराची पश्चिम सिमा निश्चित होते.
- एकूण - 1600 कि.मी. त्यापैकी 440 महाराष्ट्रात
- एकूण क्षेत्रफळ - 60,000 चौ. कि.मी.
- पश्चिम घाटातील सर्वोच्च शिखर अनैमुडी (2695 मी) तर सह्याद्रीतील महाराष्ट्रामधील सर्वोच्च शिखर कळसूबाई हे 1646 मी. उंचीचे आहे.
- पश्चिम घाटचा 60 % भाग (960 कि.मी) कर्नाटक राज्यात.

* जैवविविधतेच्या बाबतीत पश्चिम घाटचा जगात 8 वा क्रमांक लागतो.

* 2012 साली UNESCO ने पश्चिम घाटातील 39 ठिकाणांच्या समावेश जागतिक वारसा स्थळांच्या यादित केला.

* महत्वपूर्ण माहिती :-

- महाराष्ट्रामध्ये सह्याद्रीच्या विस्तार उत्तरेस नंदूरबार मधील नवापूर तालुक्यातील तापी खोऱ्यापासून ते दक्षिणेस कोल्हापूर जिल्ह्यातील चंदगड पर्यंत आहे.
- या पर्वतरांगेचा पश्चिम उतार तिव्र तर पूर्व उतार हा सौम्य स्वरूपाचा आहे.
- महाराष्ट्रामध्ये सह्याद्री :
  - → रुंदी - उत्तरेकडून दक्षिणेकडे कमी होत जाते.
  - → उंची - उत्तरेकडून दक्षिणेकडे कमी होत जाते.

Join telegram: @abujipatil

Scanned with CamScanner

① * सह्याद्रीच्या उपरांगा :-

- हरिश्चंद्र - बालाघाट
- सातमाळा - अजिंठा
  - निर्मल रांग
  - कुलदाणा रांग
- शंभू महादेव डोंगर

① सातमाळा - अजिंठा डोंगर :-

- सह्याद्रीतून पश्चिम - पूर्व दिशेत पसरलेली सर्वात उत्तरेकडील डोंगर रांग.
- या डोंगर रांगेच्या पश्चिम भागाला सातमाळा तर पूर्व भागाला अजिंठा डोंगर असे म्हणतात.
- ही डोंगर रांग उत्तरेस तापी व दक्षिणेस गोदावरी नदी खोऱ्यांच्या विभाजक आहे.
- या रांगेची उंची पश्चिमेकडून पूर्वेकडे कमी होत जाते.

② हरिश्चंद्र - बालाघाट डोंगररांग :-

- या डोंगर रांगेच्या पश्चिम भागाला हरिश्चंद्र (अहमदनगर) तर पूर्व भागाला (बीडमध्ये) बालाघाट डोंगर म्हणतात.
- या रांगेने गोदावरी व भीमा नद्यांची खोरी अलग होतात.
- या रांगेचा विस्तार तेलंगणामधील हैद्राबाद पर्यंत आहे.

③ शंभू - महादेव डोंगर रांग :-

- सह्याद्रीतून निघणारी महाराष्ट्रातील सर्वात दक्षिणेकडील पर्वत रांग.
- या रांगेमुळे भीमा व कृष्णा नद्यांची खोरी वेगळी होतात.
- या रांगेचा विस्तार रायरेश्वर (रायगड) पासून शिंगणापूर पर्यंत.
- मुख्य विस्तार सातारा व सांगली जिल्ह्यात.
- याच रांगेत महाबळेश्वर, पाचगणी ही ठिकाणे.

Join telegram:@abujpatil

Scanned with CamScanner

Join telegram: @abujpatil

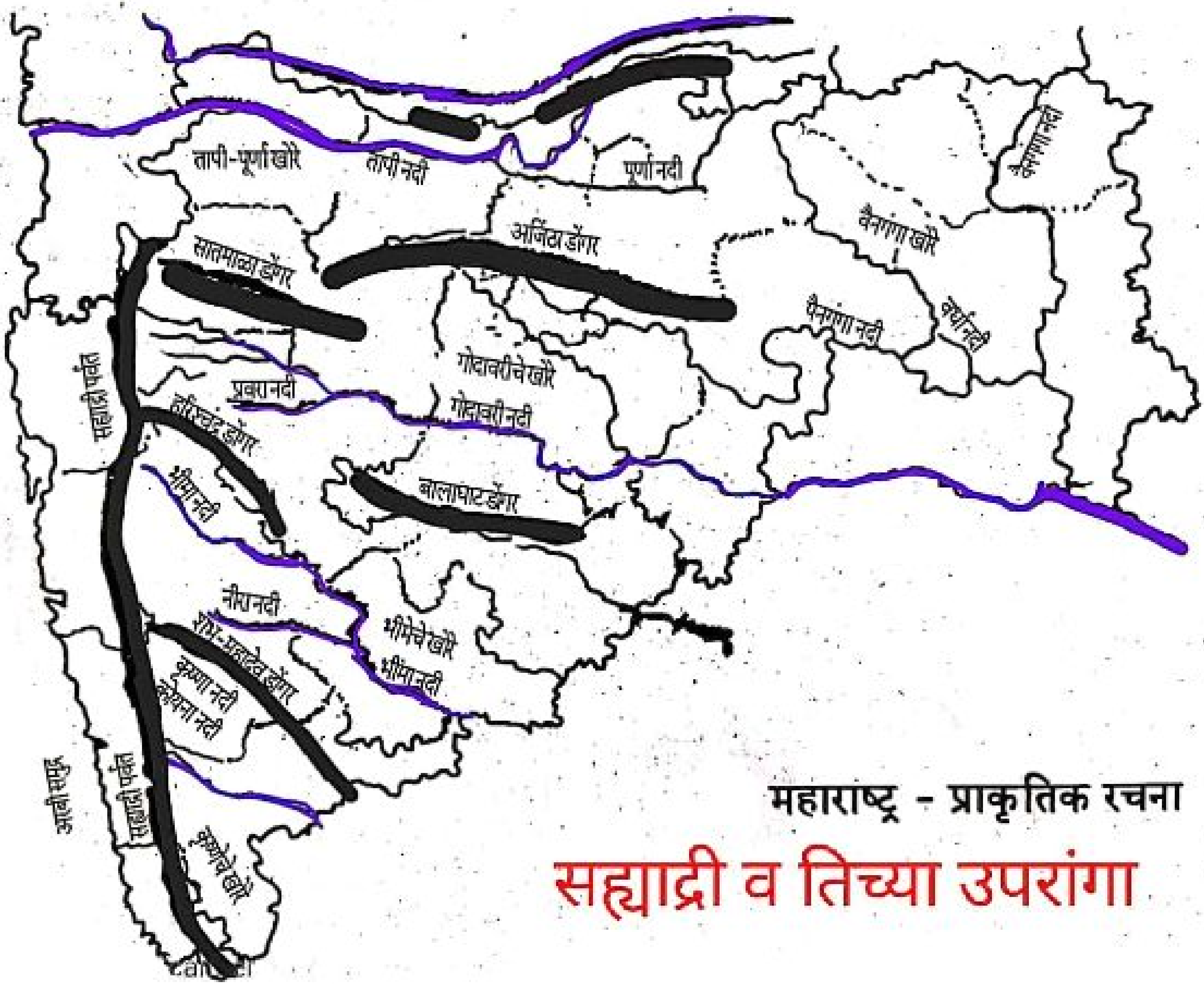

महाराष्ट्र - प्राकृतिक रचना

सह्याद्री व तिच्या उपरांगा

Scanned with CamScanner

(3) * सह्याद्रीतील व महाराष्ट्रातील शिखरे :-

	शिखर	उंची (मीटर)	जिल्हा
क	कळसूबाई	1646	अहमदनगर
सा	साल्हेर	1567	नाशिक
म	महाबळेश्वर	1438	सातारा
ह	हरिश्चंद्रगड	1424	अहमदनगर
स	सप्तशृंगी	1416	नाशिक
तो	तोरणा	1404	पुणे
रा	राजगड	1376	पुणे
त्री	त्र्यंबकेश्वर	1304	नाशिक
	सिंगी	1293	नाशिक
	नाणेघाट	1264	अहमदनगर
	तौला	1231	नाशिक
	ताम्हिणी	1226	पुणे
	गायमुख	967	गडचिरोली

कसाम हसतो रात्री ← महाराष्ट्रातील सर्वोच्च शिखरे (Trick)

* महाराष्ट्रातील घाट :

- पठारी प्रदेशाला कोकण किनारपट्टीशी जोडण्यासाठी सह्याद्री पर्वतात अनेक घाटांची निर्मिती.
- घाट व त्यातून जाणारा राष्ट्रीय महामार्ग:

1. माळशेज - NH 222
2. आंबेनळी - NH 211
3. कसारा (थळ) - NH 03
4. चंदनपुरी - NH 50
5. बोर - NH-04
6. खंबाटकी - NH 04
7. आंबा - NH 204
8. सातपुडा - NH-03 → नाशिक-धुळे
9. फोंडा - NH-17

Geography By Abuji Patil

Scanned with CamScanner

(५) * घाट व जोडली जाणारी शहरे

① कसारा (थळ) घाट ⟶ मुंबई - नाशिक - NH-03
② माळशेज घाट ⟶ अ. नगर - ठाणे - NH222
③ चंदनपुरी घाट ⟶ पुणे - नाशिक - NH-50
④ बोर (खंडाळा) घाट ⟶ पुणे - मुंबई - NH-04
⑤ वरंधा घाट ⟶ भोर - महाड
⑥ खंबाटकी घाट ⟶ पुणे - सातारा - NH-04

(④, ⑤ आणि ⑥ → सातारा - पुणे - मुंबई)

⑦ पसरणी घाट ⟶ वाई - महाबळेश्वर
⑧ आंबेनळी घाट ⟶ महाबळेश्वर - महाड
⑨ कुंभार्ली घाट ⟶ कऱ्हाड (सातारा) - चिपळूण
⑩ आंबा घाट ⟶ रत्नागिरी - कोल्हापूर - NH-204
⑪ फोंडा घाट ⟶ कोल्हापूर - पणजी
⑫ हणुमंते घाट ⟶ कोल्हापूर - कुडाळ
⑬ आंबोली घाट ⟶ सावंतवाडी - बेळगाव (कर्नाटक)

* सातपुडा पर्वत रांग :-

- महाराष्ट्र पठाराच्या उत्तर सिमेवरुन पूर्व - पश्चिम पसरलेली डोंगर रांग.
- पश्चिमेस गुजरातमधील रतनपुर ते मध्यप्रदेशातील अमरकंटक दरम्यान विस्तार.
- या डोंगररांगेमुळे नर्मदा व तापी नद्यांची खोरी विभागली
- महाराष्ट्रात सातपुडा डोंगरांना नंदुरबार मध्ये तोरणमाळ डोंगर तर अमरावतीमध्ये गाविलगड डोंगर असे म्हणतात.

* सातपुड्यातील सर्वोच्च शिखरे :
  - ① अस्तंभा - 1325 मी उंच (नंदुरबार)
  - ② वैराट - 1177 मी उंच (अमरावती)
  - ③ चिखलदरा - 1118 मी उंच (अमरावती)

Geography By Abuj Patil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन Competitive Forum - अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक महाराष्ट्राची प्राकृतिक रचना(भाग-3) :महाराष्ट्र पठारी प्रदेश

Join Telegram channel:
@abujpatil

आक्रूर आबुज:
9689665611

Scanned with CamScanner

3) ★ महाराष्ट्राचा पठारी प्रदेश

Join Telegram @abujpatil

भाकूर आबुज 9689665611

* प्राथमिक माहिती

- → पूर्व पश्चिम लांबी - 750 कि.मी.
- → दक्षिणोत्तर लांबी - 700 कि.मी.
- → सर्वसाधारण उंची - 450 मी.
- → सर्वसाधारण उतार - पश्चिमेकडून पूर्वेकडे.
- → या पठारी प्रदेशाने महाराष्ट्राचे 90% क्षेत्र व्यापलेले आहे.

पठाराची निर्मिती :-

- महाराष्ट्र पठाराची निर्मिती 29 वेळा ज्वालामुखीच्या उद्रेक होवुन, त्यातील लाव्हाच्या संचयनाने झाली आहे, म्हणून या पठाराला लाव्हा पठार असेही म्हणतात.
- हे पठार Basic लाव्हा पासून तयार झालेले आहे.
- पश्चिमेकडून पूर्वेकडे या पठाराची उंची कमी होत जाते.

पठाराच्या सिमा

- → उत्तर सिमा → सातपुडा पर्वताचे तोरणमाळ डोंगर व गाविलगड डोंगर.
- → पश्चिम सिमा – सह्याद्री पर्वत
- → पूर्व सिमा – पूर्व विदर्भातील दरकेसा, चिरोली, सुरजागड व भामरागड या टेकड्या.

स्थानिक पठारे

- → बालाघाट डोंगर रांग - बालाघाट पठार
- → सातपुडा पर्वत रांग - तोरणमाळ पठार
- → सातमाळा- अजिंठा डोंगर रांग - बुलढाणा व मालेगाव पठार
- → शंभूमहादेव डोंगर रांग
  - → सासवड पठार
  - → औंध पठार
  - → खानापूर - जत पठार
  - → पाचगणी पठार.

Geography By Abuj Patil

Scanned with CamScanner

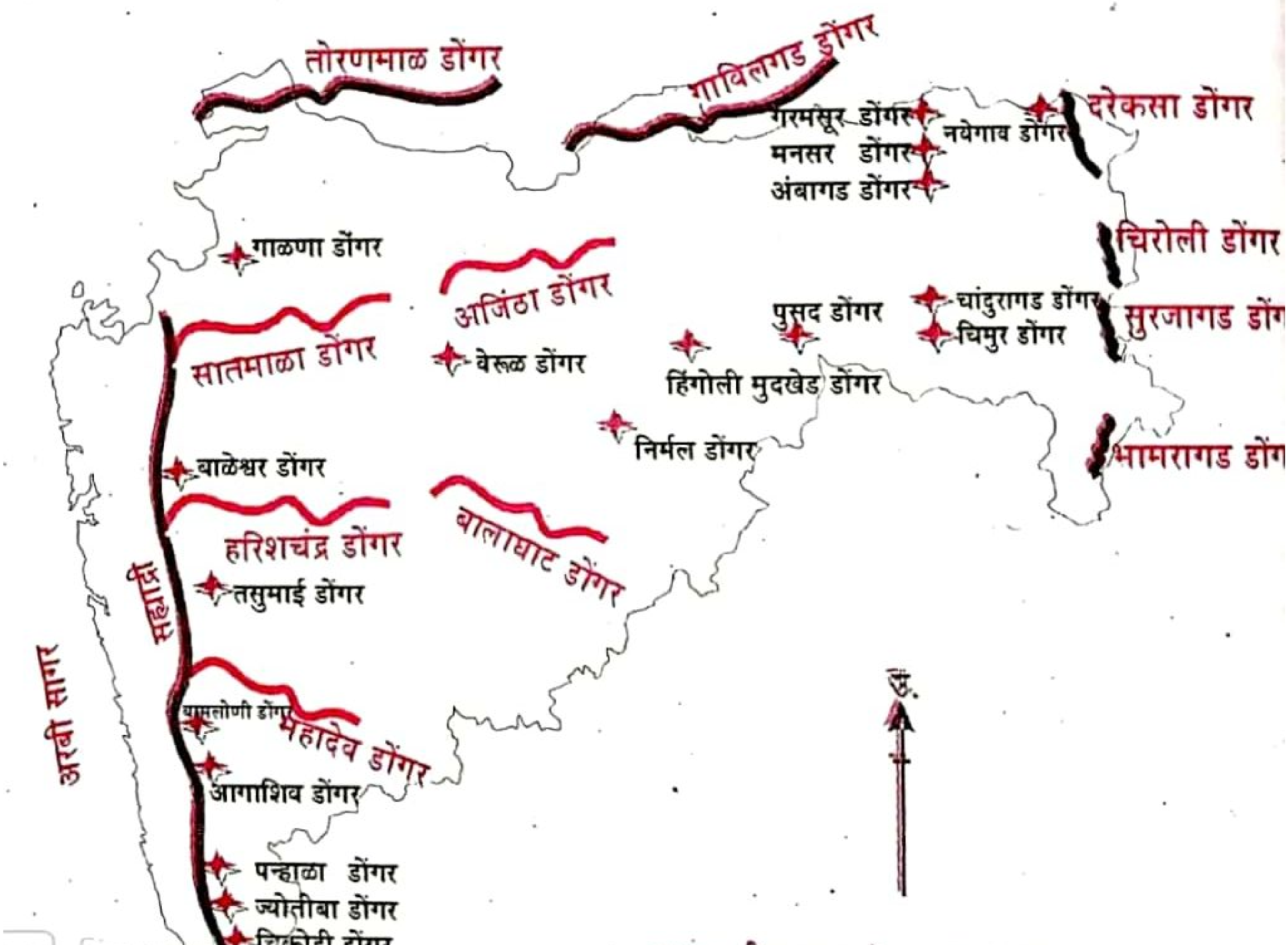

सह्याद्री व त्यांच्या उपरा

महाराष्ट्रातील महत्त्वाचे किल्ले

किल्ला	जिल्हा	किल्ला	जिल्हा	किल्ला	जिल्हा
ब्रह्मगिरी	नाशिक	लिंगाणा	रायगड	राजगड	पुणे
साल्हेर-मुल्हेर	नाशिक	सुधागड	रायगड	तोरणा	पुणे
अंकाई-टंकाई	नाशिक	सिंहगड	पुणे	प्रतापगड	सातारा
हरिश्चंद्रगड	अहमदनगर	पुरंदर	पुणे	मकरंदगड	सातारा
रतनगड	अहमदनगर	शिवनेरी	पुणे	सज्जनगड	सातारा
रायगड	रायगड	लोहगड	पुणे	वासोटा	सातारा
कर्नाळा	रायगड	राजमाची	पुणे	वसंतगड	सातारा
प्रबळगड	रायगड	रोहिडेश्वर	पुणे	पन्हाळा	कोल्हापूर
सरसगड	रायगड	विसापूर	पुणे	विशाळगड	कोल्हापूर

सह्याद्री पर्वताच्या डोंगररांगा : (अ) शंभू महादेव डोंगररांगा (ब) हरिश्चंद्र-बालाघाट डोंगररांगा (क) सातमाळा-अजिंठा डोंगररांगा : जगप्रसिद्ध अजिंठा व वेरूळची लेणी, दौलताबाद किल्ला, निर्मल रांग.

सातपुडा पर्वताच्या डोंगररांगा : नंदुरबार जिल्ह्यात अस्तांभा डोंगर (१,३२५ मी.), अमरावती जिल्ह्यात गावीलगड टेकड्या, वैराट डोंगर.

महाराष्ट्र किंवा दख्खनचा पठारी प्रदेश : पश्चिम-पूर्व लांबी : ७५० कि. मी. ; उत्तर-दक्षिण लांबी : ७०० कि. मी.

दख्खनवरील पठारे

पठार	जिल्हा	पठार	जिल्हा
अहमदनगर पठार	अहमदनगर	खानापूर पठार	सांगली
सासवड पठार	पुणे	मालेगाव पठार	नाशिक
औंध पठार	सातारा	बुलडाणा पठार	बुलडाणा
पाचगणी पठार (टेबललँड)	सातारा	तोरणमाळ पठार	नंदुरबार

दख्खन पठारावरील अन्य डोंगर (टेकड्या)

डोंगर	जिल्हा	डोंगर	जिल्हा
गाळणा डोंगर	धुळे-नंदुरबार	गरमसूर डोंगर	नागपूर
अजिंठा डोंगर	औरंगाबाद	दरकेसा टेकड्या	गोंदिया
वेरूळ डोंगर	औरंगाबाद	चिरोली डोंगर	गडचिरोली
हिंगोली डोंगर	हिंगोली	भामरागड	गडचिरोली
मुदखेड डोंगर	नांदेड	सूरजागड	गडचिरोली

महाराष्ट्र : जिल्हावार पर्वत/डोंगर/डोंगररांगा/टेकडी

जिल्हा	पर्वत/डोंगर/डोंगररांगा/टेकडी	जिल्हा	पर्वत/डोंगर/डोंगररांगा/टेकडी
मुंबई जिल्हा व मुंबई उपनगर जिल्हा	पाली, ॲन्टॉप हिल, शिवडी, खंबाला, मलबार हिल.	ठाणे जिल्हा	सह्याद्री
रायगड, सिंधुदुर्ग व रत्नागिरी जिल्हा	सह्याद्री.	जळगाव जिल्हा	सातपुडा, सातमाळा, अजिंठा, शिरसोली व हस्तीचे डोंगर.
धुळे जिल्हा	धानोरा व गाळण्याचे डोंगर.	नंदुरबार जिल्हा	सातपुडा व तोरणमाळचे डोंगर.
नाशिक जिल्हा	सह्याद्री, गाळणा, साल्हेर, मुल्हेर, वणी, चांदवड, सातमाळा रांगा.	अहमदनगर जिल्हा	सह्याद्री, कळसूबाई, अदुला, बाळेश्वर, हरिश्चंद्रगड डोंगररांगा.
पुणे जिल्हा	सह्याद्री, हरिश्चंद्र, शिंगी, तसुबाई, पुरंदर, ताम्हानी, अंबाल डोंगररांगा.	सातारा जिल्हा	सह्याद्री, परळी, बाणमोली, महादेव, यवतेश्वर, मेंढोशी, आगाशीव, औंध, म्हस्कोबा, सीताबाई रांगा.

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्र : जिल्हावार पर्वत/डोंगर/डोंगररांगा/टेकडी

जिल्हा	पर्वत/डोंगर/डोंगररांगा/टेकडी	जिल्हा	पर्वत/डोंगर/डोंगररांगा/टेकडी
सांगली जिल्हा	आष्टा, होनाई, शुकाचार्य, कमलभैरव, बेलगबाड, आडवा, मल्लिकार्जुन, मुचुंडी, दंडोबा रांग.	कोल्हापूर जिल्हा	सह्याद्री, पन्हाळा, उत्तर व दक्षिण दूधगंगा, चिकोडी रांग.
सोलापूर जिल्हा	महादेव, बालाघाट, शुकाचार्य.	औरंगाबाद जिल्हा	अजिंठा, सातमाळा, सुरपालनाथ.
जालना जिल्हा	अजिंठ्याची रांग, जांबुवंत टेकडी.	परभणी जिल्हा	उत्तरेस अजिंठ्याचे डोंगर, दक्षिणेस बालाघाट रांग.
हिंगोली जिल्हा	अजिंठ्याची डोंगररांग, हिंगोलीचे डोंगर.	नांदेड जिल्हा	सातमाळा, निर्मल, मुदखेड, बालाघाटचे डोंगर.
लातूर जिल्हा	बालाघाटचे डोंगर.	उस्मानाबाद जिल्हा	बालाघाट, तुळजापूर व नळदुर्ग डोंगर.
बीड जिल्हा	बालाघाटचे डोंगर.	बुलडाणा जिल्हा	—
अकोला जिल्हा	गाविलगडचे व अजिंठ्याचे डोंगर.	वाशीम जिल्हा	—
अमरावती जिल्हा	सातपुडा, गाविलगडच्या रांगा, पोहऱ्याचे व चिरोडीचे डोंगर.	यवतमाळ जिल्हा	अजिंठ्याचे डोंगर व पुसदच्या टेकड्या.
वर्धा जिल्हा	रावणदेव, गरमसूर, मालेगाव, नांदगाव, ब्राह्मणगाव टेकड्या.	नागपूर जिल्हा	सातपुड्याचे डोंगर, गरमसूर, महादागड, पिल्कापार टेकड्या.
भंडारा जिल्हा	आंबागडचे डोंगर, गायखुरी व भीमसेन टेकड्या.	गोंदिया जिल्हा	नवेगाव, प्रतापगड, चिंचगड व दरकेसाचे डोंगर.
चंद्रपूर जिल्हा	पेरजागड व चांदुरगडचे डोंगर, चिमूर व मूल टेकड्या.	गडचिरोली जिल्हा	चिरोली, टिपागड, सिरकोडा, सुरजागड, भामरागड, चिकियाला डोंगररांग.

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन Competitive Forum - अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक महाराष्ट्राची भूशास्त्रीय रचना: खडक प्रणाली

Join Telegram channel: @abujpatil

आक्रूर आबुज: 9689665611

Scanned with CamScanner

①

महाराष्ट्राची भू-शास्त्रीय रचना
Geological structure of Maharashtra

अंकुर आबुज
9689665811

* महाराष्ट्रामध्ये आढळणारी खडकप्रणाली :-

- → आर्कियन कालखंडातील खडक
- → धारवाड कालखंडातील खडक
- → कडप्पा कालखंडातील खडक
- → विंध्ययन कालखंडातील खडक
- → गोंडवना कालखंडातील खडक
- → ज्वालामुखी खडक
- → जलजन्य / गाळाचे खडक.

① आर्कियन कालखंडातील खडक :

- → निर्मिती → आर्कियन या प्राचिन खडकापासून निर्मित ग्रॅनाईट खडकाचा प्रदेश.
- → आढळ → भंडारा, गोंदिया, गडचिरोली, चंद्रपूर, नांदेड, सिंधुदुर्ग
- → आर्थिक महत्व → लोहखनिजाचे साठे या खडक प्रणालीत

② धारवाड कालखंडातील खडक :

- → निर्मिती → प्राचिन अग्निजन्य खडकांपासून निर्मिती
- → आढळ → भंडारा, चंद्रपूर, सिंधुदुर्ग
- → आर्थिक महत्व → मॅंगनीज साठे या प्रणालीत आढळतात.

Geography By Abuj Patil
Link : @abujpatil

Geography By Abuj Patil

Scanned with CamScanner

②.

Join Telegram: @abujpatil.

③ कडप्पा कालखंडातील खडक :-
- निर्मिती → भीमा व कलादगी ओलाडिक कालखंडात निर्मिती.
  → वाळू मिश्रीत खडक, अतिशय मजबूत.
- आढळ → यवतमाळ, चंद्रपूर, कोल्हापूर, सिंधुदुर्ग.
- आर्थिक महत्त्व → चुनखडकाचे साठे यात आढळतात.

④ विंध्यन कालखंडातील खडक :-
- आढळ- चंद्रपूर
- आर्थिक महत्त्व → जुन्या ऐतिहासिक इमारतींच्या बांधकामात वापर
  → अतिशय मजबूत असल्याने बांधकामासाठी वापर.

⑤ गोंडवाना कालखंडातील खडक:
- निर्मिती → वनस्पती व प्राण्यांचे अवशेष मिसळून
- आढळ → नागपूर, चंद्रपूर, अमरावती, यवतमाळ
- आर्थिक महत्त्व → दगडी कोळशाचे साठे आढळतात.

⑥ ज्वालामुखी खडक :-
- निर्मिती → ज्वालामुखी उद्रेकातून बाहेर पडलेल्या तप्त लाव्हा पासून निर्मिती.
- आढळ → महाराष्ट्राच्या पठारी प्रदेशात.
- आर्थिक महत्त्व :- धरणे, इल्ले, विहिरी इ. बांधकामात वापर.

@abujpatil.

अंकुर आवुज
968966571

Geography By Abuj Patil
Scanned with CamScanner

③

आबुज आकूर
9689665611

⑦ जलजन्य / गाळाचे खडक :-

- निर्मिती → प्लिस्टोसिन कालखंडात नद्यांच्या गाळाच्या संचयनाने निर्मिती.
- आढळ → मोठ्या नद्यांच्या खोऱ्यात.
- आर्थिक महत्व → सिमेंट व विटा तयार करण्यासाठी हे खडक वापरतात.

★ वरील सर्व प्रकारचे खडक चंद्रपूर जिल्ह्यात आढळतात.

★ विध्ययन प्रणालीतील खडक महाराष्ट्रात फक्त चंद्रपूर जिल्ह्यात.

★ ग्रॅनाईट, नीस व शिस्ट हे खडक प्रकार आर्कियन प्रणालीतील असतात.

★ धारवाड खडक प्रणालीत डोलोमाईट, संगमरवर, अभ्रक, सिलिमेनाईट, ग्रॅन्युलाईट, हॉर्नब्लेंड व गारगोटी (quartzite) ही खनिजे आढळतात.

★ शेल व चुनखडी ही खनिजे कडप्पा प्रणालीतील खडकात आढळतात.

★ गारगोटी (quartzite) हे खनिज खडक धारवाड व कडप्पा खडक प्रणालीत आढळतात.

Thankyou.....!!!

Geography By Abuj Patil
Link: @abujpatil

Geography By Abuj Patil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन
Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक

महाराष्ट्राची नदीप्रणाली(भाग 1): कोकणातील नद्या

Join Telegram channel: @abujpatil

आक्रूर आबुज: 9689665611

Scanned with CamScanner

कोकणातील नद्या

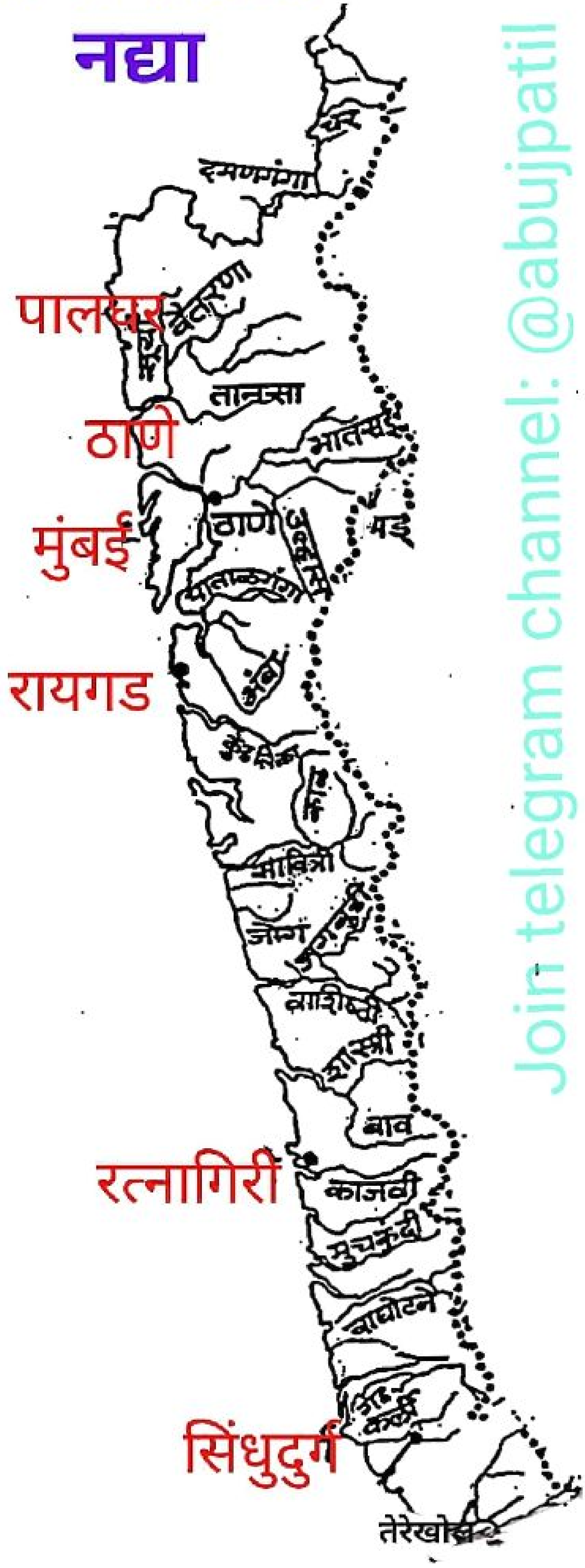

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
968966581।

महाराष्ट्राची नदीप्रणाली

महाराष्ट्रातील नद्या

- कोकणातील नद्या
  - सर्व पश्चिम वाहिनी
  - अरबी समुद्रास मिळतात
  - समांतर प्रवाह
- पठारावरील नद्या
  - पूर्व वाहिनी
    - गोदावरी
    - भीमा
    - कृष्णा
    - पैनगंगा
  - दक्षिण वाहिनी
    - वर्धा
    - वैनगंगा
    - इंद्रावती
  - पश्चिम वाहिनी
    - तापी
    - नर्मदा

Geography By Abuj Patil

★ कोकणातील नद्या :-

- सर्व नद्यांचा उगम सह्याद्री पर्वताच्या पश्चिम उतारावर
- नद्या एकमेकींना समांतर वाहतात.
- सह्याद्रीचा पश्चिम उतार तीव्र असल्याने या नद्या वेगाने वाहतात.
- उत्तरेस दमणगंगा ते दक्षिणेस तेरेखोल नद्यांच्या दरम्यान कोकणाचा विस्तार.
- नद्यांची सरासरी लांबी 49 ते 155 कि.मी.
- उल्हास ही कोकणातील सर्वात लांब नदी. या नदीची लांबी 145 कि.मी.

Geography By Abuj patil
Link: @abujpatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665811

कोकणातील नद्या उत्तर - दक्षिण क्रमाने

उत्तर कोकण - सांगी
- दमणगंगा
- सुर्या - 70 km
- वैतरणा - 124 कि.मी
- तानसा - 68 कि.मी.
- काळू - 90 कि.मी.
- भातसई
- उल्हास - 145 कि.मी.
- मुरबाडी

मध्य कोकण - लांबी
- पाताळगंगा - 45 km
- आंबा - 74 km
- कुंडलिका - 65 km
- काळ - 33 km
- सावित्री - 38 कि.मी
- वाशिष्ठी - 68 कि.मी
- शास्त्री - 64 कि.मी

दक्षिण कोकण - लांबी
- कानवी - 75 km
- मुचकुंदी - 80 km
- वाघोटान - 94 कि.मी.
- शुक
- गड - 84 km
- कर्ली - 80 km
- तेरेखोल - 98 कि.मी.

* कोकणातील नद्यांवरील धरणे :-

धरण	नदी
① मोडकसागर	वैतरणा
② तानसा	तानसा
③ बारवी	मुरबाडी
④ मोरबा	पाताळगंगा

धरण	नदी
① भातसा	भातसा
② सुर्या	सुर्या
③ अप्पर वैतरणा	वैतरणा
④ डोलवहल	कुंडलिका

* कोकणातील नद्या व काठावरील शहरे :

- उल्हास → कर्जत व ठाणे, मीठी - मुंबई, कुंडलिका - रोहा
सावित्री - पोलादपूर व महाड, जोग - दापोली,
वाशिष्ठी - चिपळूण, गड - कणकवली, कानवी - राजापूर

Geography By Abuj Patil
Link: @abujpatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665811

* कोकणातील जिल्हानिहाय नद्या

① पालघर → दमणगंगा, सुर्या, पिंजाळ, वैतरणा, तानसा

② ठाणे → भातसा, काळू, मुरबाडी, उल्हास

③ मुंबई → दहिसर, ओईसर, मिठी.

④ रायगड → पाताळगंगा, भोगावती, आंबा, कुंडलिका, काळ, घोड, गांधार, सावित्री.

⑤ रत्नागिरी → भारजा, जोग, जगबुडी, वाशिष्टी, शास्त्री, काजळी, मुचकुंदी, काजवी, शुक

⑥ सिंधुदुर्ग → देवगड, आचरा, गड, कर्ली, तेरेखोल.

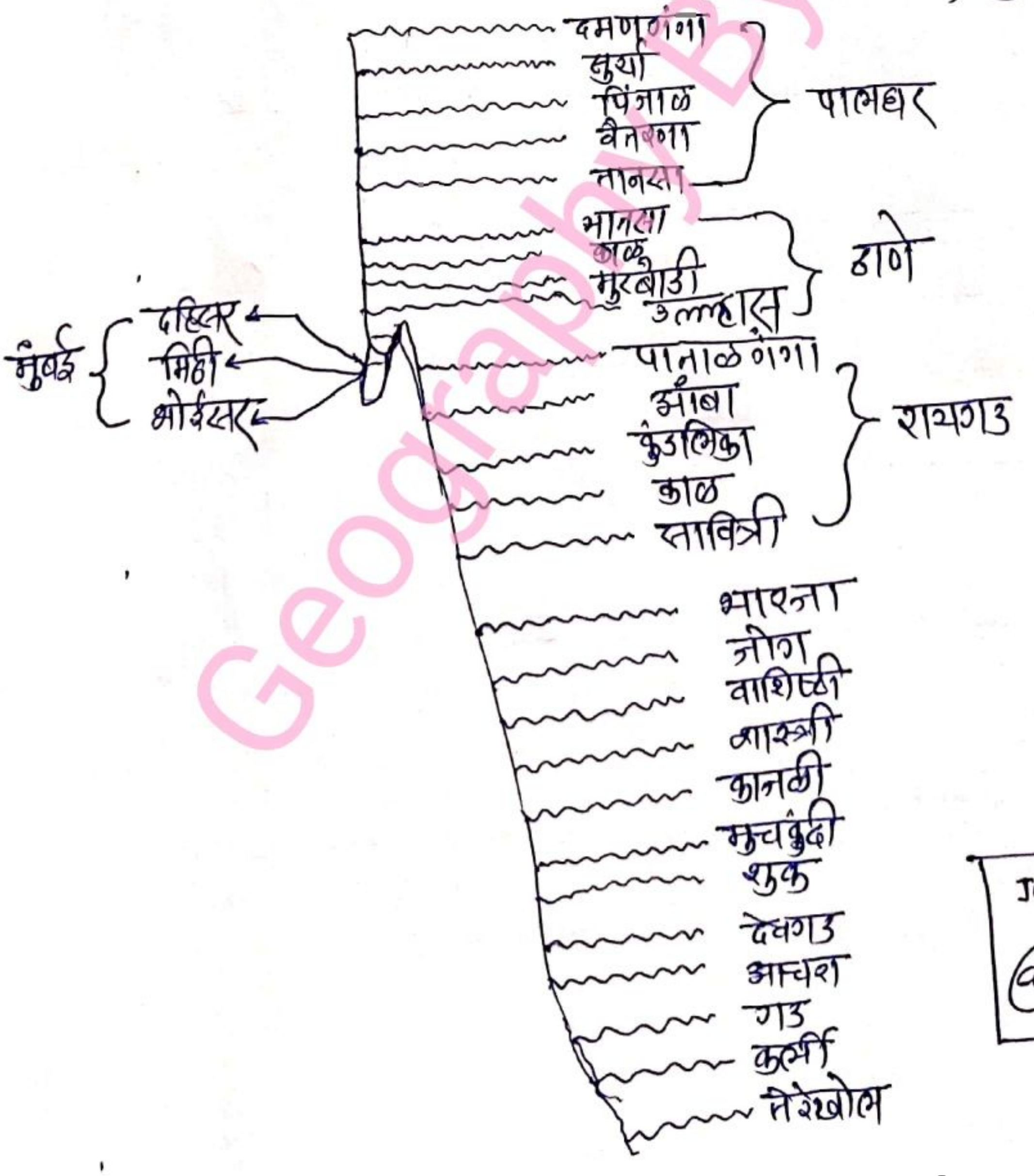

Join Telegram
@abujpatil

Geography By Abuj Patil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन
Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक महाराष्ट्राची नदीप्रणाली (भाग 2):
गोदावरी नदी प्रणाली

Join Telegram channel:
@abujpatil

आक्रूर आबुज:
9689665611

Scanned with CamScanner

गोदावरी नदी खोरे

नाशिक
कादवा
दारणा
गोदावरी
प्रवरा
मुळा
अहमदनगर
औरंगाबाद
शिवना
गिरजा
पूर्णा
बुलढाणा
पैनगंगा
जालना
दुधना
कापरा
परभणी
नांदेड
सिंदफणा
बीड
मांजरा
उस्मानाबाद
लातूर
तेरणा
मन्याड
लेंडी
अमरावती
यवतमाळ
वर्धा
नागपूर
भंडारा
कन्हान
वैनगंगा
गडचिरोली
चंद्रपूर
विदर्भ
अंधारी
इंद्रावती
तेलंगणा
उ

आबुज पाटील
9689665611

गोदावरी नदीप्रणाली

*** प्राथमिक माहिती :**

- गोदावरी नदीखोरे हे भारतातील सर्वाधिक उपखोरे असणारे मुख्य नदीखोरे आहे.
- महाराष्ट्रामध्ये गोदावरी नदी खोरे हे ~~बाला~~ हरिश्चंद्र-बालाघाट व सातमाळा-अजिंठा या दोन डोंगर रांगांच्या दरम्यान पसरलेले आहे.
- संपूर्ण गोदावरी खोऱ्याने महाराष्ट्राचे 49% क्षेत्र व्यापलेले आहे.

*** गोदावरी खोऱ्याचा राजकीय प्रदेश :**

- या खोऱ्याच्या पहिल्या टप्प्यात नाशिक जिल्ह्याचा दक्षिण, तर नगर जिल्ह्याचा उत्तर भाग व मराठवाड्यातील सर्वच जिल्ह्यांचा समावेश.
- पुढे विदर्भातील भंडारा, गोंदिया, नागपूर, वर्धा यवतमाळ, चंद्रपूर व गडचिरोली या जिल्ह्यांचाही समावेश गोदावरी खोऱ्यात होतो.

*** महाराष्ट्रातील गोदावरी नदीखोऱ्याचे उपविभाग :**

- → गोदावरी खोरे.
- → गोदावरी-पूर्णा खोरे
- → मांजरा नदी खोरे
- → पैनगंगा खोरे.
- → वर्धा खोरे
- → वैनगंगा खोरे
- → प्राणहिता खोरे
- → इंद्रावती खोरे.

Geography by Abuj Patil
@abujpatil

Join telegram channel @abujpatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665611

* गोदावरी नदी :-

→ उगम - नाशिक जिल्ह्यातील त्र्यंबकेश्वर या ठिकाणी ब्रम्हगिरी ~~टेकडीवर~~ डोंगरावर

→ लांबी → एकूण - 1465 किमी (Wikipedia)
→ महाराष्ट्रात - 668 कि.मी.

→ उपनद्या
→ डाव्या (उत्तरेकडून) : कादवा, शिवना, खाम, दुधना, दक्षिण पूर्णा, प्राणहिता इंद्रावती.
→ उजव्या (दक्षिणेकडून) : दारणा, प्रवरा, मुळा, बोर, सिंधफणा, मांजरा व मन्याड.

→ प्रवाहमार्गातील राज्ये :- महाराष्ट्र, तेलंगणा, आंध्रप्रदेश

→ सागरास मिळते - राजमहेंद्री (आंध्रप्रदेश)

→ मुखाजवळ दोन वितरिकांमध्ये विभाजन
→ ① गौतमी
→ ② वसिष्ठा

* इतर महत्वपूर्ण माहिती :

- लांबीनुसार गोदावरीचा जगात 92 वा तर भारतात दुसरा क्रमांक आहे.
- गोदावरीला दक्षिण भारतातील गंगा असे म्हणतात.
- गोदावरीने भारताचे 10% क्षेत्र व्यापलेले आहे.

*** गोदावरी नदीकाठावरील शहरे :** नाशिक, गंगाखेड, ~~कोपरगाव~~ कोपरगाव, पुणतांबे, पैठण, नांदेड, धर्माबाद, सिरोंचा.

Geography by Abuj Patil
Link : @abujpatil

Join telegram channel @abujpatil
Scanned with CamScanner

* गोदावरीच्या उपनद्या :-

उप नदी	उगम	संगम	लांबी (Km)
दारणा	कुलंगगिरी दुर्ग (इगतपुरी)		77 Km
प्रवरा	भंडारदरा (हरिश्चंद्र डोंगर)	नेवासा	200
सिंधफणा	चिंचोली (बीड)	मंजरथ (बीड)	
शिवना	अजिंठा डोंगर (बोलनाथ)	सावरखेडा (गंगापूर, नाशिक)	
खाम	चौक्या डोंगर (दौलताबाद)	जोगेश्वरी (औरंगाबाद)	
कादवा	[illegible] डोंगर (नाशिक)		74 Km
मांजरा	बालाघाट डोंगर (बीड)		725 किमी

* गोदावरी- पूर्णा खोरे (दक्षिण पूर्णा) :

- उगम - अजिंठा डोंगर (गोताळा अभयारण्यात)
- लांबी - 273 कि.मी.
- गोदावरीस मिळते - कंठेश्वर (परभणी)
- उपनद्या
  - डाव्या - धामणा, खेळणा
  - उजव्या - अंजना, गिरना, कापरा, दुधना.

* दक्षिण पूर्णा नदीवर खडकपूर्णा, येलदरी व सिद्धेश्वर ही धरणे आहेत.

* दुधना नदी औरंगाबाद जिल्ह्यात वेरूळ डोंगरात उगम पावते व 175 कि.मी वाहत जाऊन परभणी जिल्ह्यात हट्टा येथे दक्षिण पूर्णा नदीस जाऊन मिळते.

Join telegram channel: @...patil

Scanned with CamScanner

* मांजरा नदीखोरे :-
  - उगम - बालाघाट डोंगरात (पाटोदा, बीड)
  - वहनमार्गातील राज्ये - महाराष्ट्र, तेलंगणा व कर्नाटक
  - लांबी - 725 कि.मी.
  - गोदावरीस मिळते - गोंडगवाडी (नांदेड) (महाराष्ट्र-तेलंगणा सिमा)
  - उपनद्या
    - डाव्या - रेना, लिंबा, लेंडी, मन्यार
    - उजव्या - तावरजा, तेरणा.

इतर महत्वाची माहिती :

- या नदीवर बीड जिल्ह्यात केजमध्ये मांजरा प्रकल्प व राज्यात निजामसागर प्रकल्प आहे
- लातूर हे शहर मांजरा नदीच्या काठावर वसलेले आहे.
- मांजरा नदी बीड, उस्मानाबाद, लातूर नांदेड या 04 जिल्ह्यातून वाहते.
- बीड जिल्ह्याची दक्षिण सरहद्द या नदीमुळे तयार होते.

* पैनगंगा नदी खोरे :
  - उगम - अजिंठा डोंगराच्या आग्नेय उतारावर.
  - मुख - चंद्रपूर जिल्ह्यातील बल्लारपूर येथे वर्धा नदीला जाऊन मिळते.
  - लांबी :- 495 कि.मी.
  - उपनद्या
    - उजव्या - ~~कयंधा~~ कयाधू
    - डाव्या - पुस, अडाण, अरुणावती, वाघाडी, खुनी व विदर्भा.

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

* पैनगंगा नदीविषयी इतर महत्वाचे :

- यवतमाळ जिल्ह्यात इसापूर व हिवरा ही दोन धरणे पैनगंगा नदीवर आहेत.
- पैनगंगा नदी ही बुलढाणा, वाशिम, हिंगोली, यवतमाळ नांदेड व चंद्रपूर या 06 जिल्ह्यातून वाहते.
- पैनगंगा नदीवर यवतमाळ जिल्ह्यात सहस्त्रकुंड धबधबा आहे.
- पैनगंगा ही विदर्भातील सर्वात लांब नदी आहे
- या नदीने वाशिव व यवतमाळ जिल्ह्यांची दक्षिण सिमा निश्चित केली आहे.

* वर्धा नदी खोरे :-

- उगम - सातपुडा पर्वताच्या दक्षिण उतारावर (म.प्र.)
- लांबी - 455 कि.मी.
- वर्धा व वैनगंगा संगम - चपराळा (चंद्रपूर)
- उपनद्या
  - उजव्या - रामगंगा, पैनगंगा, बेंबळा, निरगुडा
  - डाव्या - कार, बोर, वेणा, नंद, इरई.

इतर महत्वाचे :-

- वर्धा व वैनगंगा यांच्या संयुक्त प्रवाहाला प्राणहिता म्हणतात.
- ही महाराष्ट्रातील सर्वात लांब दक्षिण वाहिनी नदी.
- यवतमाळ जिल्ह्यात रामतिर्थ येथे वर्धा व रामगंगा नद्यांचा संगम होतो.

Join telegram chanel: @abhipatil

Scanned with CamScanner

* वैनगंगा नदी खोरे

→ उगम - मैकल पर्वतरांग (मध्यप्रदेश)

→ मुख - चंद्रपूरच्या दक्षिणेस वर्धा व वैनगंगा यांचा संगम व पुढे संयुक्त प्रवाहाला प्राणहिता नाव.

→ लांबी - 300 Km

→ उपनद्या

→ उजव्या - कुर, पेंच, पठारी, मुल, अंधारी

→ डाव्या - बाघ, पांगोली, गाढवी, खोब्रागडी, पाल, कठानी, पोटफोडी.

इतर महत्वाचे

- वैनगंगा नदी भंडारा, नागपूर, चंद्रपूर व गडचिरोली या जिल्ह्यांच्या सिमेवरून वाहते.

* प्राणहिता नदी खोरे

→ चंद्रपूर जिल्ह्यातील चपराळ्याजवळ वर्धा व वैनगंगा या नद्यांचा संगम होतो व पुढे या संयुक्त प्रवाहाला प्राणहिता म्हणतात.

→ मुख - गडचिरोली जिल्ह्यातील सिरोंचा या ठिकाणी गोदावरीस मिळते.

→ लांबी - 113 Km (Wikipedia) & 117 Km (सवदी)*

→ प्राणहिता नदी ही महाराष्ट्र व तेलंगणा या राज्यांची सरहद्द निर्माण करते.

Join telegram channel @abuipatil

Scanned with CamScanner

* इंद्रावती नदी खोरे

→ उगम - ओडिशा

→ लांबी - 390 Km

→ मुख - सोमनूर (गडचिरोली) येथे गोदावरीस मिळते.

→ उपनद्या - बांदिया, ~~अंकिसा~~, अंकेरा, डोंगरी व कोबरी.

* छत्तीसगडमध्ये इंद्रावती नदीवरील चित्रकुट धबधबा प्रसिद्ध आहे.

गोदावरी खोऱ्यातील धरणे :-

नदी	धरण	जिल्हा	नदी	धरण	जिल्हा
गोदावरी	गंगापूर	नाशिक	गोदावरी	विष्णुपुरी	नांदेड
गोदावरी	जायकवाडी	औरंगाबाद	शिवना	अंबाडी	औरंगाबाद
प्रवरा	भंडारदरा	अ.नगर	प्रवरा	निळवंडे	अहमदनगर
कादवा	नांदूर-मधमेश्वर	नाशिक	गोदावरी	बाभळी	नांदेड
सिंदफणा	माजलगाव	बीड	कापरा	कापरा	परभणी
द. पूर्णा	येलदरी	हिंगोली	मांजरा	मांजरा	बीड
द. पूर्णा	सिद्धेश्वर	हिंगोली	बिंदुसरा	बिंदुसरा	बीड.

* नाशिक जिल्ह्यातील गंगापूर धरण हे भारतातील पहिले मातीचे धरण आहे.

* जायकवाडी धरणाच्या जलाशयास नाथसागर असे म्हणतात.

Join telegram channel: @ebupatil

Scanned with CamScanner

* गोदावरी खोऱ्यातील नद्यांची संगमस्थळे :

नद्या	संगम	जिल्हा
गोदावरी - कादवा	नांदूरमधमेश्वर	नाशिक
गोदावरी - प्रवरा	टोके	अ' नगर
प्रवरा - मुळा	नेवासे	अ' नगर
प्रवरा - महाळुंगी	संगमनेर	अ' नगर
गोदावरी - प्राणहिता	नगरम (सिरोंचा)	गडचिरोली
गोदावरी - मांजरा	कुंडलवाडी	नांदेड
वैनगंगा - सुर	भंडारा	भंडारा
वर्धा - वैनगंगा	चपराळा	गडचिरोली
कन्हान - पेंच	कामठी	नागपूर
गोदावरी - इंद्रावती	सोमनूर	गडचिरोली

* नदी व काठावरील शहर

- कयाधू - हिंगोली
- इरई - चंद्रपूर
- नाग - नागपूर
- कन्हान - कामठी
- वैनगंगा - भंडारा
- प्रवरा - नेवासा, संगमनेर

सिंदफणा - माजलगाव
बिंदूसरा - बीड
मांजरा - लातूर
खाम - औरंगाबाद
गोदावरी - नाशिक, पैठण, नांदेड

Join telegram channel @abupatil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन
Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक महाराष्ट्राची नदी प्रणाली
भाग 3: भीमा नदी खोरे

Join Telegram cnannel:
@abujpatil

आक्रूर आबुज:
9689665611

Scanned with CamScanner

भीमा नदी खोरे

@abujpatil

Scanned with CamScanner

★ **भीमा नदी खोरे :**

- उगम - सह्याद्री पर्वतातील पुणे जिल्ह्यातील भीमाशंकर या ठिकाणी.
- लांबी - एकूण - 860 कि.मी.
  - महाराष्ट्रात - 451 कि.मी.
- खोऱ्याचा विस्तार : पुणे, सोलापूर, सातारा, सांगली, अहमदनगर, उस्मानाबाद, बीड.
- नदीमुख : कर्नाटकातील कुरुगुड्डी येथे कृष्णा नदीला जाऊन मिळते.
- उपनद्या
  - डाव्या - वेळ, घोड, सिना, बोरी.
  - उजव्या - भामा, इंद्रायणी, मुळा-मुठा, नीरा, माण, बोर.

इतर महत्वाचे :-

- महाराष्ट्रामध्ये भीमा नदीची लांबी कृष्णा नदीपेक्षा जास्त आहे.
- महाराष्ट्रामध्ये भीमा नदीचे खोरेक्षेत्र कृष्णा नदीपेक्षा जास्त आहे.
- भीमा नदीने पंढरपूर (सोलापूर) या ठिकाणी वळण घेतल्याने तिचा चंद्रासारखा आकार घेतल्याने चंद्रभागा म्हणतात.

- भीमा नदीचे खोरे उत्तरेला ~~हरिश्चंद्र~~ हरिश्चंद्र - बालाघाट डोंगर व दक्षिणेला शंभूमहादेव डोंगररांग यांच्या दरम्यान पसरलेली आहे.

Join telegram channel @abijpatil

Scanned with CamScanner

*भीमा नदीच्या उपनद्यांचा उगम व संगम :-

आतुल पाटील
9689666611

नदी	उगम	मुख्य नदीस मिळण्याचे ठिकाण
सीना	हरिश्चंद्र डोंगर (अ'नगर)	कुंडल (सोलापूर) येथे भीमेस मिळते.
घोड	आवडेवाडी (जुन्नर)	सांगवी-दुमाळा (अ'नगर) येथे भीमा नदीस मिळते
नीरा	शिरगाव (भोर)	नरसिंगपूर येथे भीमानदीस मिळते
कुकडी	नानेघाडी (जुन्नर)	शिरुर येथे घोड नदीस मिळते.
मुळा	वेल्हे (पुणे)	
इंद्रायणी	लोणावळा (पुणे)	तुळापूर (पुणे) येथे भीमा नदीस मिळते.
वेळवंडी	भोर (पुणे)	
भामा	भामनेर (पुणे)	पिंपळगाव (पुणे) येथे भीमेस मिळते

* भीमा-मुळा-मुठा या नद्यांचा संगम रांजणगाव (पुणे) येथे होतो.
* इंद्रायणी व भीमा यांच्या संगमावर असलेल्या तुळापूर या ठिकाणी स्वराज्याचे दुसरे छत्रपती, शिवपुत्र संभाजी महाराज यांची समाधी आहे.

* नद्या व काठावरील शहरे

नदी	काठावरील शहरे	नदी	काठावरील शहरे
मुळा-मुठा	पुणे	भामा	राजगुरुनगर (खेड)
क-हा	सासवड, जेजुरी, मोरगाव	वेळवंडी	भोर
इंद्रायणी	देहू, आळंदी	कुकडी	ओझर (अष्टविनायक)
भीमा	पंढरपूर	बाणगंगा	फलटण
		माण	दहीवडी

join telegram channel: @anupatil

Scanned with CamScanner

* भीमा नदी खोऱ्यातील धरणे

नदी	धरणे	नदी	धरण
भीमा	चासकमान (खेड) उजनी (इंदापूर) मटोबा (दौंड)	घोड	डिंभे (आंबेगाव)
		~~कुकडी~~	~~येडगाव (जुन्नर)~~
		नीरा	भाटघर (भोर)
इंद्रायणी	वळवण (लोणावळा) ठोकरवाडी (मावळ) भुशी डॅम (लोणावळा)	कुकडी	येडगाव पिंपळगाव माणिकडोह } जुन्नर
मुठा	टेमघर (मुळशी) खडकवासला (पुणे)	अंबी	पानशेत (पुणे)
मोशी	वरसगाव (मोशी)	वेळवंडी	भाटघर

* धरण व जलाशयांचे नाव

भाटघर - येसाजी कंक जलाशय
पानशेत - तानाजी सागर
वरसगाव - वीर बाजी पासलकर जलाशय
माणिकडोह - शहाजीसागर जलाशय
उजणी - यशवंत सागर.

Geography By Abuj Patil
@abujpatil

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन
Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक महाराष्ट्राची नदी प्रणाली (भाग 4): कृष्णा नदी खोरे

Join Telegram channel:
@abujpatil

आक्रूर आबुज:
9689665611

Scanned with CamScanner

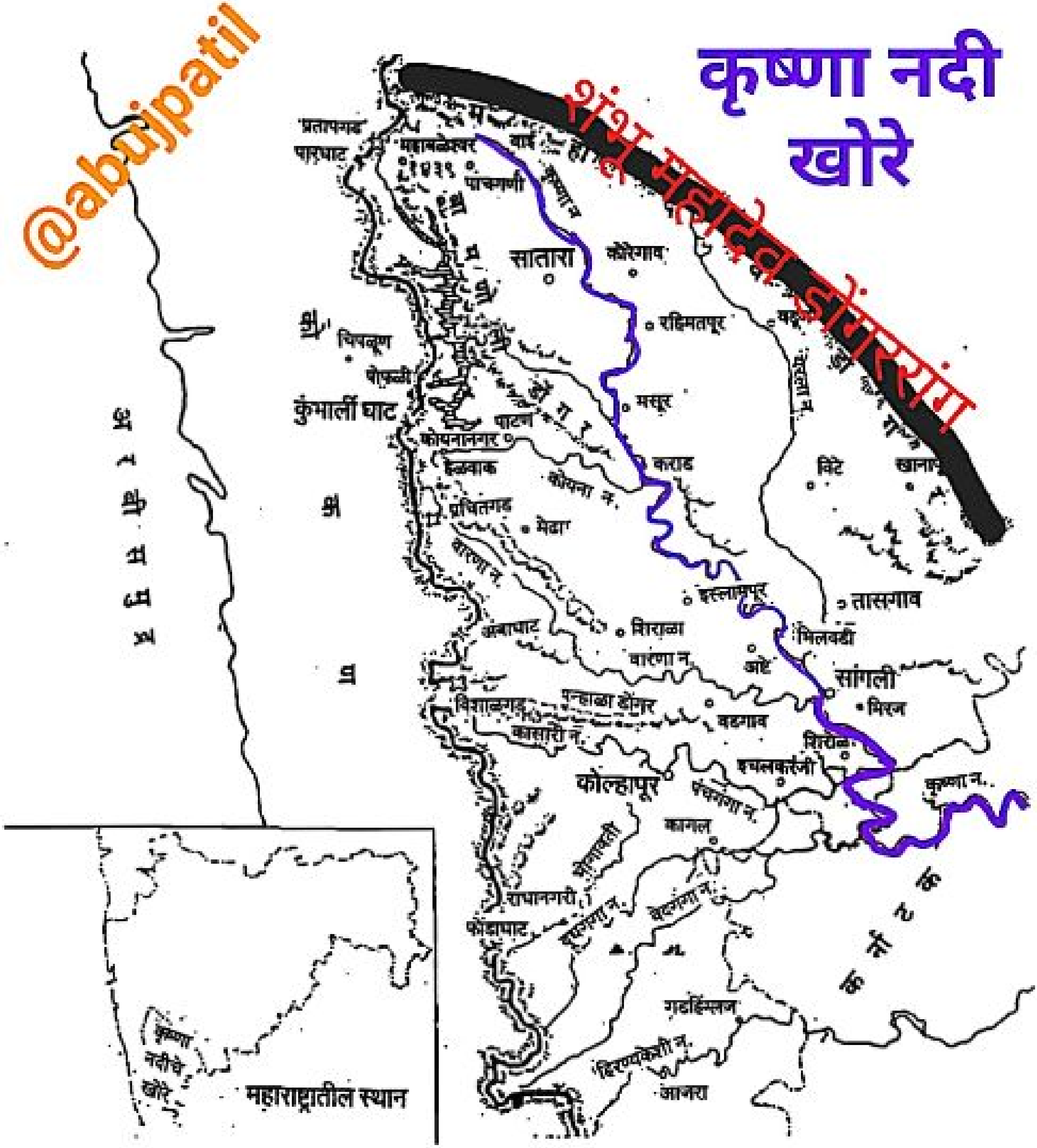

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665611

* कृष्णा नदी खोरे :

- उगम - महाबळेश्वर (समुद्रसपाटीपासून 1200 मी उंचीवर)
- लांबी → एकूण - 1290 कि.मी. (सवदी)
  - महाराष्ट्रात - 282 कि.मी.
- वहनमार्गातील राज्ये - महाराष्ट्र, कर्नाटक, तेलंगणा व आंध्रप्रदेश
- नदीमुख - मच्छलीपट्टणम (आंध्रप्रदेश) येथे बंगालच्या उपसागरास मिळते.
- उपनद्या :
  - डाव्या - येरळा, भीमा
  - उजव्या - वेण्णा, कोयना, वारणा, पंचगंगा, दूधगंगा व वेदगंगा, घटप्रभा.

* इतर महत्त्वाचे :-

- महाराष्ट्रामध्ये भीमा व कृष्णा नद्यांची खोरी शंभू महादेव डोंगर रांगेमुळे वेगळी झाली आहेत.
- कृष्णा नदी महाराष्ट्रातील सातारा, सांगली व कोल्हापूर जिल्ह्यातून वाहते.
- महाबळेश्वर या ठिकाणी कृष्णा, कोयना, वेण्णा या पूर्ववाहिनी तर सावित्री व गायत्री या पश्चिमवाहिनी अशा पाच नद्यांचा उगम होतो.
- पंचगंगा ही कृष्णेची प्रमुख उपनदी असून या नदीच्या काठावर कोल्हापूर व इचलकरंजी ही शहरे वसलेली आहेत

पंचगंगा (05 नद्यांचा संयुक्त प्रवाह) :
- कुंभी
- कासारी
- तुळशी
- भोगावती
- सरस्वती (गुप्त)

Join telegram channel: @abpatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665611

कृष्णा नदीच्या उपनद्या :-

नदी	उगम	कृष्णेशी संगम	लांबी
कोयणा	महाबळेश्वर	कराड (प्रितिसंगम)	119 कि.मी.
वेण्णा	महाबळेश्वर	माहुली	64 कि.मी.
पंचगंगा	सह्याद्री पर्वत (कोल्हापूर)	नृसिंहवाडी	88 कि.मी.
भीमा	भीमाशंकर (पुणे)	कुडगुड्डी (कर्नाटक)	860 कि.मी.
वारणा	सह्याद्री पर्वत (सांगली)	हरिपूर (सांगली)	
येरळा	महादेव डोंगर (सातारा)	ब्रम्हनाळ (सांगली)	125 कि.मी.
घटप्रभा	सह्याद्री (सिंधुदुर्ग)	बागलकोट (कर्नाटक)	283 कि.मी.
वेदगंगा	हनुमंतेघाट (कोल्हापूर)	दतवाड	66 कि.मी.
दुधगंगा	सिंधुदुर्ग	येडूर (कर्नाटक)	

* कृष्णाखोऱ्यातील नदी काठावरील शहरे :

कृष्णा - वाई, कराड, सांगली, औदुंबर, नृसिंहवाडी
पंचगंगा - कोल्हापूर, इचलकरंजी
भोगावती - राधानगरी
दुधगंगा - कागल
वारणगंगा - फलटण

@abujpatil

* कोयना व कृष्णा यांच्या संगमावर असलेल्या कराड येथील प्रितिसंगम येथे महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव बी. चव्हाण यांची समाधी आहे.

Join telegram channel: @abujipatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665611

कृष्णा खोऱ्यातील धरणे :-

जिल्हा	धरण	नदी	जिल्हा	धरण	नदी
सातारा	कोयणा	कोयना	कोल्हापूर	तिल्लारी	तिल्लारी
	कन्हेर	वेण्णा		राधानगरी	भोगावती
	धोम	कृष्णा		कळम्मावाडी	दुधगंगा
	येळवंडी	येरळा		तुळशी	तुळशी

* सांगली जिल्ह्यात वारणा नदीवर चांदोली धरण आहे.
* कृष्णा नदीच्या भारतातील एकूण खोरे क्षेत्रापैकी 27% क्षेत्र महाराष्ट्रात आहे.
* पंचगंगा नदीला कोल्हापूरची जिवनवाहिनी म्हणतात.
* कोयना नदीला महाराष्ट्राची भाग्यलक्ष्मी असे म्हणतात.
* कृष्णा नदीने काही प्रमाणात कोल्हापूर व सांगली या दोन जिल्ह्यांची सिमा तयार केलेली आहे.

Thankyou..!!

Geography By Abuj patil
Link: @abujpatil

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

Join telegram channel @babujpatil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन
Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्राची नदी प्रणाली (भाग-5): तापी नदी खोरे

Join Telegram channel: @abujpatil

आक्रूर आबुज: 9689665611

Scanned with CamScanner

तापी नदी खोरे

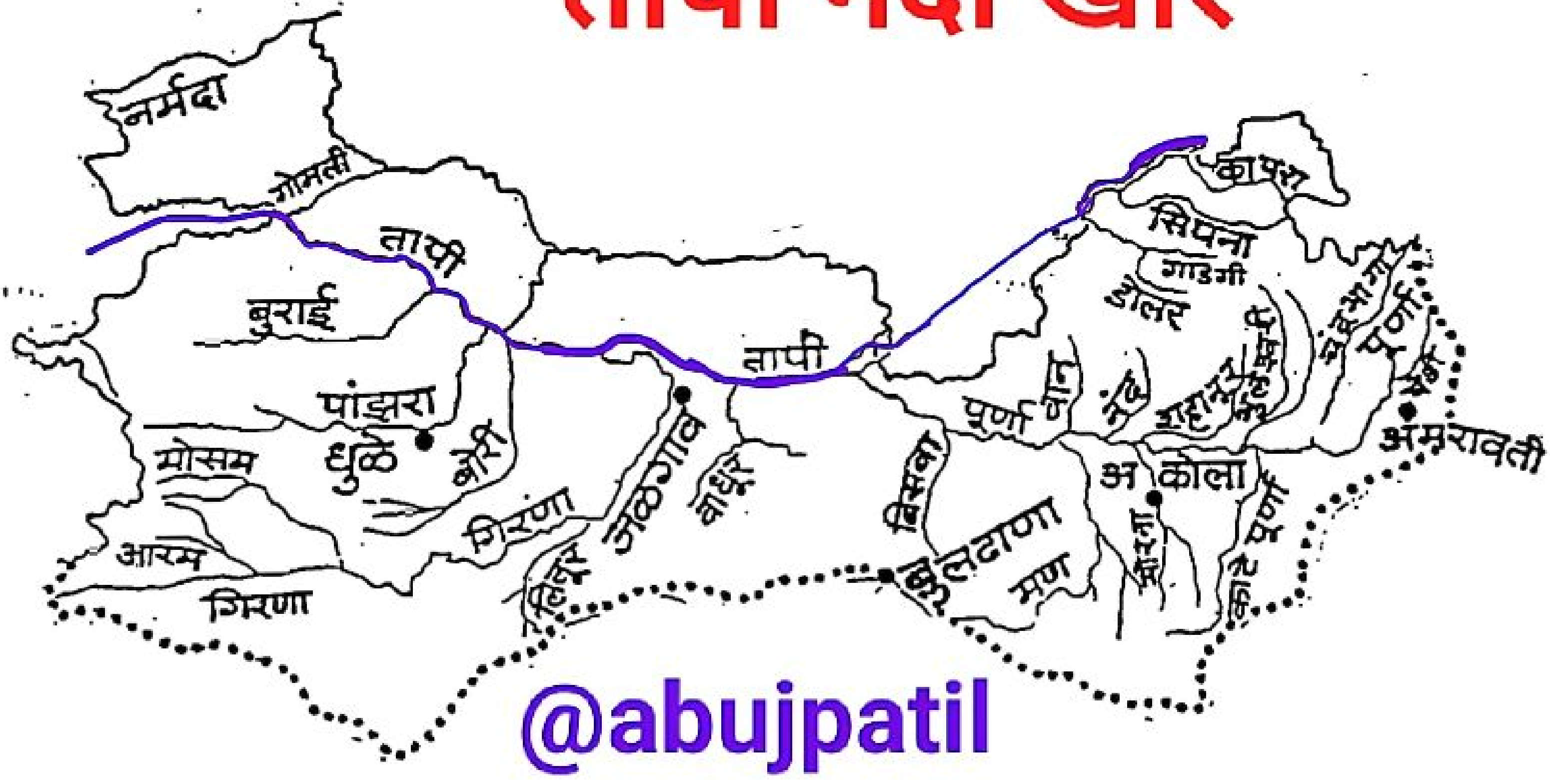
नर्मदा
गोमती
तापी
बुराई
पांझरा
धुळे
बोरी
मोसम
आरम
गिरणा
गिरणा
जळगाव
वाघूर
तापी
पूर्णा
बुलढाणा
मण
अकोला
काटे पूर्णा
सिपना
डोलर
पूर्णा
अमरावती
@abujpatil

* तापी नदी खोरे

आबुज पाटील
9689665611

→ **उगम** - मुलताई (म.प्र.) महादेव डोंगररांग

→ **लांबी** - एकूण - 724 कि.मी.

महाराष्ट्रात - 208 कि.मी.

→ **प्रवाहमार्ग** - उगमानंतर अमरावती जिल्ह्याची उत्तर सिमा 49 km → मध्यप्रदेश → जळगाव जिल्ह्यातील बऱ्हाणपूर खिंडी जवळ महाराष्ट्रात → नंदुरबार → गुजरात → सुरत जवळ अरबी समुद्रात

→ **उपनद्या**

- → **उजव्या** - वाकी, गोमई, अरुणावती, अनेर, गुळी, सुकी.
- → **डाव्या** - बुराई, पांझरा, बोरी, अंजनी, गिरणा, वाघूर, भोगावती, पूर्णा.

इतर महत्त्वाचे :-

- तापी ही महाराष्ट्रातील सर्वाधिक लांबीची पश्चिम वाहिनी नदी आहे
- तापी नदी उत्तरेला सातपुडा पर्वत व दक्षिणेला सातमाळा अजिंठा डोंगर यांच्या दरम्यान वाहते.
- तापी नदी खचदरीच्या भागातून वाहते.
- गिरणा व पूर्णा या तापीच्या प्रमुख उपनद्या आहेत
- महाराष्ट्रात दोनवेळा प्रवेश करणारी नदी - तापी नदी.

Geography By Abuj Patil
Link : @abujpatil

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665611

पूर्णा नदी :

- उगम - गाविलगड डोंगर (अमरावती)
- वहनमार्ग - अमरावती, अकोला व बुलढाणा, जळगाव
- तापी- पूर्णा संगम - चांगदेव (जळगाव)
- उपनद्या
  - उजव्या (दक्षिण वाहिनी) - वान, शहानूर, चंद्रभागा, अरणा
  - डाव्या (उत्तर वाहिनी) - नळगंगा, विश्वगंगा, ज्ञानगंगा, मोर्णा, काटेपूर्णा

* पूर्णेच्या ~~तापीच्या~~ उजव्या उपनद्या गाविलगड डोंगरात उगम पावतात व दक्षिणेकडे वाहत येऊन पूर्णेला मिळतात.
* पूर्णेच्या डाव्या उपनद्या अजिंठा डोंगर रांगेच्या उत्तर उतारावर उगम पावून उत्तरेकडे वाहत जाऊन पूर्णेस मिळतात.

गिरणा :-

- उगम - सातमाळा डोंगर रांगेतील चांदोर टेकडी.
- तापी - गिरणा संगम - रामेश्वर (जळगाव)
- उपनद्या - आरम, मोसम, पांझण.

* गिरणा नदी महाराष्ट्रातील नाशिक व जळगाव या ~~या~~ दोन जिल्ह्यातून वाहते.

Geography By Abuj Patil
@abujpatil

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665811

* तापी खोऱ्यातील नदी काठावरील शहरे :-

नदी	काठावरील शहर	नदी	काठावरील शहर
तापी	-भुसावळ, -सारंगखेडा	गोमई	-शहादा, -प्रकाशे
गिरणा	-जळगाव, -मालेगाव	बोरी	अंमळनेर
		मान	शेगाव
पांझरा	धुळे	मोर्णा	अकोला
बुराई	-सिंदखेडराजा	नळगंगा	मलकापूर
		तितूर	चाळीसगाव

* तापी खोऱ्यातील संगमस्थळे

ठिकाण	नदीसंगम	ठिकाण	नदी संगम
कपिलेश्वर (धुळे)	तापी-पांझरा	रामतीर्थ	पूर्णा-चंद्रभागा
प्रकाशे	तापी-गोमती	अंकुरा	पूर्णा-मोरणा
चांगदेव	तापी-पूर्णा	~~गिरणा-मोसम~~	मालेगाव
सिंदखेडराजा	तापी-बुराई	मालेगाव	गिरणा-मोसम
रामेश्वर	तापी-गिरणा	मांजरोद	तापी-अनेर

* तापी खोऱ्यातील धरणे :

धरण	नदी	जिल्हा
हतनूर	तापी	जळगाव
चणकापूर	गिरणा	नाशिक
दहिगाव	गिरणा	जळगाव
महान	काटेपूर्णा	अकोला
जयद	पांझरा	धुळे

Geography By Abuj patil
@abujpatil

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

धरण	नदी	जिल्हा
अनेर	अनेर	धुळे
नळगंगा	नळगंगा	बुलढाणा
वाघूर	वाघूर	जळगाव
फोफर	बुराई	धुळे
पाडळसा	तापी	धुळे
सुकी	गोमती	नंदुरबार

@abujpatil

तापी स्रोत्यातील नद्यांचे उगम :-

नदी	उगम	जिल्हा
पूर्णा	भेळघाट	अमरावती
काटेपूर्णा	अजिंठा डोंगर	वाशिम
मोरणा	अजिंठा डोंगर	वाशिम
ज्ञानगंगा	नानासिरा	बुलढाणा
वाघूर	अजिंठाडोंगर	औरंगाबाद
गिरणा	सुरगाणा	नाशिक
पांझरा	पिंपळनेर	धुळे

Geography by Abujpatil

आबुज पाटील
9689665811

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्राची नदी प्रणाली
(भाग-6): नर्मदा नदी

Join Telegram channel:
@abujpatil

आक्रूर आबुज:
9689665611

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

☆ नर्मदा नदी खोरे

आबुज पाटील
9689665611

- उगम - अमरकंठक (मेकल डोंगर, मध्य प्रदेश)
- लांबी : 1312 कि.मी. यापैकी महाराष्ट्रात 54 कि.मी.
- वहन मार्गातील राज्य - मध्यप्रदेश → महाराष्ट्र (नंदुरबार) → गुजरात
- नदीमुख - खंबातचे आखातात अरबी समुद्रास मिळते.
- उपनद्या (भारतातील)
  - उजव्या - गंजाल, तवा, दुधी, सक्कर, शेर
  - डाव्या - करम, बारना, ओरसंग, हिरण.

@abujpatil

* इतर महत्वाचे :-

- तवा ही उत्तर वाहिनी नदी नर्मदेची सर्वात मोठी उपनदी आहे.
- नर्मदा नदीच्या एकूण खोरे क्षेत्रापैकी फक्त 2% भाग महाराष्ट्रात येतो. (86% मध्यप्रदेश व 12% गुजरात)
- उत्तरेला विंध्य पर्वत व दक्षिणेला सातपुडा पर्वत यांच्या दरम्यान नर्मदा नदी खोरे पसरलेले आहे.
- नर्मदा ही भारतातील सर्वात मोठी व भारतीय उपखंडातील पाचवी सर्वात मोठी पश्चिम वाहिनी नदी आहे.
- नर्मदा नदीवर जबलपूर जवळ धुवाँधार धबधबा आहे.
- नर्मदा नदी ~~भेडाघाट~~ भेडाघाट-च्या ~~संगम~~ संगमरवराच्या घळईतून वाहते.

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665611

- नर्मदा नदीच्या खोऱ्यात सरदार सरोवर व नर्मदा सागर ही दोन मोठी धरणे आहेत.

★ जगातील सर्वात उंच असलेला statue of unity हा सरदार वल्लभभाई यांचा पुतळा गुजरात मधील राजपीपळा शहराजवळ नर्मदा नदीतील साधू बेटावर उभारलेला आहे.

- नर्मदा नदीच्या मुखाजवळ खंबातच्या आखातात आलिया बेट आहे.

* नर्मदा नदी तीरावरील शहरे :- ~~(पश्चिमेकडून)~~
(पूर्वेकडून पश्चिमेकडे क्रमाने)

- जबलपूर, भेडाघाट - होशंगाबाद - ओंकारेश्वर - महेश्वर (मध्यप्रदेश) - राजपीपळा - भरोच (गुजरात)

* नदी खोऱ्यांनी व्यापलेले महाराष्ट्रातील क्षेत्र :-

1) गोदावरी खोरे (उपखोऱ्यांसह) - 49%
2) भीमा - कृष्णा खोरे - 22.6%
3) तापी खोरे - 16.7%
4) कोकणातील नद्यांचे खोरे - 10.7%
5) नर्मदा नदी खोरे - 0.5%

Join Telegram Channel : @abujpatil

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

* नद्यांनी तयार केलेल्या जिल्ह्यांच्या सिमा :-

* गोदावरी नदी :-
- → अहमदनगर - औरंगाबाद
- → जालना - बीड
- → बीड - परभणी

* भीमा नदी :-
- → पुणे - सोलापूर
- → पुणे - अहमदनगर

* कृष्णा नदी :- सांगली - कोल्हापूर

* नीरा नदी :-
- → पुणे - सोलापूर
- → पुणे - सातारा

* पैनगंगा नदी :-
- → हिंगोली - वाशिम
- → हिंगोली - यवतमाळ
- → यवतमाळ - नांदेड
- → यवतमाळ - चंद्रपूर

* वर्धा नदी :-
- → अमरावती - वर्धा
- → नागपूर - अमरावती
- → चंद्रपूर - यवतमाळ

* शुक → रत्नागिरी - सिंधुदुर्ग,
* सावित्री → रायगड - रत्नागिरी

* वैनगंगा नदी :-
- → भंडारा - नागपूर
- → भंडारा - गोंदिया
- → भंडारा - चंद्रपूर
- → चंद्रपूर - गडचिरोली

Geography By Abuj Patil
Link: @abujpatil

आबुज पाटील
9689665611

Join telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन
Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्रातील वनसंपत्ती(भाग-1) : वनांचे प्रकार व प्रमाण

Join Telegram channel:
@abujpatil

आक्रूर आबुज:
9689665611

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रातील वने				
अरण्ये	प्रदेश	वृक्षांचे स्वरूप	वृक्षांचे प्रकार	आर्थिक महत्त्व
(१) उष्ण कटिबंधीय सदाहरित अरण्ये	२०० सें. मी. पेक्षा जास्त पर्जन्य असणाऱ्या सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील सावंतवाडीचा परिसर.	घनदाट वनस्पतीचे आच्छादन. उंची ४५ ते ६० मी. कमी उंचीच्या वनस्पतीही दृश्यमान.	नागचंपा, पांढरा सिडार, फणस इत्यादी. तसेच बांबू व कळकांचे विविध प्रकार.	कठीण लाकडामुळे टिंबरच्या वापरास मर्यादा, बरीच वृक्षतोड.
(२) उष्ण कटिबंधीय निमसदाहरित अरण्ये	२०० सें मी. पेक्षा कमी पर्जन्य असणाऱ्या किनारपट्टीवर सलग पट्टा. घाटमाथ्यावर आंबोली, लोणावळा, इगतपुरी परिसर.	कमी उंची, पानगळीचा हंगाम वेगवेगळा, पानझडी वृक्षांचे अस्तित्व.	किंडल, रानफणस, नाणा, कदंब, शिसम, बिबळा इत्यादी.	आर्थिकदृष्ट्या उपयुक्त उदा. आईन, नाणा, वावळी.
(३) उपउष्ण कटिबंधीय सदाहरित अरण्ये	२५० सें. मी. पेक्षा जास्त पर्जन्य असणाऱ्या महाबळेश्वर, माथेरान, भीमाशंकर व गाविलगड टेकड्या.	सदाहरित वृक्ष, त्याची मोठ्या प्रमाणात तोड, लहान-लहान पट्टे अस्तित्वात.	जांभूळ, हिरडा, अंजन, आंबा, बेहडा, कारवी इत्यादी.	हिरडा वृक्षाचे मजबूत लाकूड, अन्य वृक्षांचा उपयोग, मधुमक्षिकाचे पालन, लघुउद्योगधंदा.
(४) आर्द्र पानझडी किंवा मान्सून अरण्ये	१२० ते १६० सें. मी. पर्जन्य पडणाऱ्या पूर्व विदर्भ, मेळघाट, शंभू महादेव, हरिश्चंद्र-बालाघाट व सातमाळा डोंगरांचा पश्चिम भाग.	पूर्व विदर्भात 'आलापल्ली अरण्ये' प्रसिद्ध पानझडी अरण्ये. मध्यम घनदाट वृक्ष, अधूनमधून सदाहरित वृक्ष. उंची ३० ते ४० मीटर.	प्रमुख सागवानाशिवाय आईन, हिरडा, बिबला, लेंडी, येरूल, किंडल, कुसुम, आवळा, शिसम, सिरस इत्यादी बांबूची वने.	आर्थिकदृष्ट्या अनेक वृक्ष महत्त्वाचे. सागवान वृक्ष चंद्रपूर व गडचिरोली जिल्ह्यामधील 'आलापल्ली अरण्ये' भारतात प्रसिद्ध.
(५) रूक्ष पानझडी अरण्ये	८० ते १२० सें. मी. पर्जन्य पडणाऱ्या सातपुडा, अजिंठा डोंगररांगा, पठारावरील कमी उंचीच्या टेकड्या.	सलग पट्टे नाहीत. उंच व कमी उंचीचे वृक्ष, गवताळ प्रदेश पावसाळ्यात हिरवीगार वनश्री. कोरड्या हवामानात बरेचसे वृक्ष पर्णहीन.	सागवान, धावडा, शिसम, तेंदू, पळस, बीजसाल, लेंडी, हेडी, बेल, खैर, अंजन इत्यादी.	अनेक वनस्पतींचा टिंबर म्हणून वापर जळण. मोठ्या प्रमाणात वृक्षतोड व जमीन लागवडीखाली.
(६) काटेरी अरण्ये	८० सें. मी. पेक्षा कमी पर्जन्य असणाऱ्या पठारावर मध्य महाराष्ट्रात खोऱ्यांचा परिसर, तसेच डोंगररांगा, पुणे, सातारा, सांगलीचा पूर्व भाग, सोलापूर, मराठवाडा व विदर्भ.	अधूनमधून उत्तम वृक्ष, बऱ्याचशा वृक्षांचा नाश. पाण्याच्या उपलब्धतेनुसार हिरवीगार वनश्री. कोरड्या हवामानात काटेरी वनस्पती.	बाभूळ, खैर, हिवर, निंब.	जळण, टॅनिन.

महाराष्ट्रातील वनसंपत्ती

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / Bankig / PSI / STI / ASO

परिवर्तन Competitive Forum - अभिजीत राठोड

16 वा वन अहवाल 2019

महाराष्ट्राची स्थिती

संकलक : आक्रुर अबुज.

- केंद्रिय पर्यावरण वने आणि हवामानबदल मंत्रालयाने, ३० डिसेंबर २०१९ रोजी भारताचा १६वा वन अहवाल प्रकाशित केला.
- १९८७ पासून दर दोन वर्षांनी हा अहवाल प्रकाशित केला जातो.
- हा अहवाल भारतीय सर्व्हेक्षण संस्था (देहराडून) या संस्थेद्वारे तयार केला जातो.
- वन अहवाल २०१९ मधील भारताची स्थिती *Two The Point* मासिकाच्या फेब्रुवारी २०२० च्या अंकामध्ये विस्तृतपणे देण्यात आलेली आहे, म्हणून आपण फक्त महाराष्ट्राच्या स्थितीची माहिती घेऊ.

महाराष्ट्राची स्थिती :

- महाराष्ट्राच्या एकूण क्षेत्रफळापैकी १६.५०% वनाच्छादित आहे.
- महाराष्ट्रामध्ये २०१७ च्या तुलनेत २०१९ मध्ये वनांच्या आच्छादनात ९५.५६ चौ.कि.मी. इतकी वाढ झाली आहे.
- वनेत्तर क्षेत्रातील वृच्छादनात महाराष्ट्र राज्याचा भारतामध्ये प्रथम क्रमांक लागतो.

सर्वाधिक वनक्षेत्र असणारे महाराष्ट्रातील पहिले पाच जिल्हे :

१. गडचिरोली २. रत्नागिरी ३. चंदपूर

४. अमरावती ५. ठाणे व पालघर (एकत्रितपणे)

महाराष्ट्रातील एकूण वनक्षेत्रापैकी

अति घनदाट वने : २.८३ %

मध्यम घनदाट वने : ६.६९%

खुली वने : ६.९८%

सर्वात कमी वनक्षेत्र असणारे जिल्हे :

३१. उस्मानाबाद ३२. परभणी ३३. जालना

३४. लातूर ३५. मुंबई शहर

टिप : २०१९ च्या अहवालामध्ये पालघर जिल्ह्याचा स्वतंत्रपणे विचार करण्यात आलेला नाही.

- महाराष्ट्रामध्ये एकूण ५०७७७.५६ चौ.कि.मी. एवढे वनाच्छादित क्षेत्र आहे.
- २०१९ च्या वन अहवालानुसार क्षेत्रफळापैकी महाराष्ट्राचा एकूण क्षेत्रफळापैकी १६.५०% क्षेत्रावर वने आहेत.

जिल्ह्याच्या क्षेत्रफळापैकी वनक्षेत्राच्या प्रमाणानुसार पहिले चार जिल्हे :

१. गडचिरोली : ६८.८१% २. सिंधुदूर्ग : ५४.३१%

३. रत्नागिरी : ५१.३३% ४. रायगड = ४१.१०%

- २०१७ च्या तुलनेत महाराष्ट्रामध्ये २०१९ च्या अहवालानुसार सर्वाधिक वनक्षेत्र घटलेला जिल्हा गडचिरोली हा असून या जिल्ह्यात ८७.०६ चौ.कि.मी. वनक्षेत्र कमी झाले आहे.

वनक्षेत्रामध्ये सर्वाधिक घट झालेले जिल्हे :

१. गडचिरोली : ८७.०६ चौ.कि.मी. २. चंदपूर : ३२.५४ चौ.कि.मी.

३. नागपूर : १८.६२ चौ.कि.मी. ४. बीड : १०.९७ चौ.कि.मी.

महाराष्ट्रातील खारफुटी वनांची क्षेत्र (चौ.कि.मी.)

मुंबई शहर - २.००	मुंबई उपरगर - ६४.३०
रायगड - १२०.९७	रत्नागिरी - ३०.१५
सिंधुदुर्ग - १२.१९	ठाणे - ९०.६६

Parivartan Competitive Forum

Scanned with CamScanner

Telegram Channel : @abujpatil | Contact : 9689665611

भारतातील वनसंबंधीचे कायदे :

- **भारतीय वन अधिनियम १९२७ :** या कायद्यात करण्यात आलेली दुरुस्ती अलिकडेच मागे घेण्यात आलेली आहे. (संदर्भ :*Two The Point* मासिक)
- **भारतीय वन संरक्षण अधिनियम १९८० :** या कायद्यानुसार केंद्र सरकारच्या परवानगीशिवाय वनक्षेत्राचा वापर कोणत्याच कार्यासाठी करता येत नाही म्हणूनच कोणत्याही प्रकल्प उभारणीसाठी केंद्रिय पर्यावरण मंत्रालयाची परवानगी आवश्यक.

परिवर्तन Competitive Forum - अभिजीत राठोड

वनक्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्था :

१. **भारतीय वन संशोधन संस्था :**
- **स्थापना :** १९०६
- **मुख्यालय :** डेहराडून (उत्तराखंड)
- २००७ पासून स्वतंत्र विद्यापीठाचा दर्जा.

२. **भारतीय वन सर्व्हेक्षण संस्था :**
- **स्थापना :** १ जून १९८१
- **मुख्यालय :** डेहराडून (उत्तराखंड)

याच संस्थेकडून १९८७ पासून दर दोन वर्षांनी भारतीय वन अहवाल तयार केला जातो.

३. **भारतीय वन व्यवस्थापन संस्था :**
- **स्थापन :** १९८२
- **मुख्यालय :** भोपाळ (मध्यप्रदेश)

वनसंवर्धनाची संबंधित कायदेशीर व धोरणात्मक व्यवस्था

- देशामध्ये वनसंवर्धन तसेच स्थानिक हितसंबंध यांचे संरक्षण करणे या अनुषंगाने लागू करण्यात आलेले कायदे व धोरणे पुढीलप्रमाणे.

१. भारतीय वन कायदा - १९२७
२. वन्यजीव (संरक्षण) कायदा - १९७२
३. वन (संवर्धन) कायदा - १९८०
४. पर्यावरण (संरक्षण) कायदा - १९८६
५. राष्ट्रीय वन धोरण - २००६
६. अनुसूचित जाती व इतर पारंपारिक वनवासी (वन अधिकारांस मान्यता) कायदा - २००६
७. राष्ट्रीय हरीत न्यायाधिकरण कायदा - २०१०
८. राष्ट्रीय कृषी वानिकी धोरण - २००४
९. हवामान बदलावरील राष्ट्रीय कृती योजना - २०१४

MPSC / UPSC / Bankig / PSI / STI / ASO

परिक्षांसाठी उपयुक्त अश्या नोट्स

मोफत उपलब्ध

Telegram Channel

@abujpatil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन
Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्रातील वनसंपत्ती(भाग-2): वन्यजीव सरंक्षण क्षेत्रे

Join Telegram channel: @abujpatil

आक्रूर आबुज: 9689665611

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रातील वन्यजीव संरक्षण क्षेत्रे

* 2019-च्या भारतीय वन अहवालानुसार महाराष्ट्रात एकूण 60 वन्यजीव संरक्षण क्षेत्रे आहे. त्यामध्ये
  - राष्ट्रीय उद्याने - 06
  - अभयारण्ये - 48
  - संवर्धित राखीव क्षेत्रे - 06
* महाराष्ट्राच्या एकूण क्षेत्रफळाच्या 3.03% क्षेत्रावर ही 60 वन्यजीव संरक्षण क्षेत्रे आहेत.

* महाराष्ट्रातील 06 राष्ट्रीय उद्याने :-

रा. उद्यान	जिल्हा	क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी.)	स्थापना	वैशिष्ट्ये
ताडोबा रा.उ.	चंद्रपूर (भद्रावती)	116.55	1955	- महाराष्ट्रातील पहिले राष्ट्रीय उद्यान - महाराष्ट्रातील एकमेव मगरपालन केंद्र.
नवेगाव बांध	गोंदिया	133.88	1972	माधवराव पाटील यांच्या प्रयत्नाने स्थापना
गुगामल रा. उद्यान	अमरावती (धारणी)	1673	1974	महाराष्ट्रातील सर्वात मोठे राष्ट्रिय उद्यान सिपना नदीच्या खोऱ्यात हिरवीन पट्टेदार वाघांसाठी प्रसिद्ध.
संजयगांधी राष्ट्रीय उद्यान	मुंबई उप. व ठाणे (बोरिवली)	104	1969	बिबट्या साठी प्रसिद्ध लायन (सफारी) पार्क साठी प्रसिद्ध सदाहरित, निमसदाहरित व खारफुटी वृक्षांच्या आढळ.
पं. जवाहरलाल नेहरु रा. उद्यान पेंच रा. उद्यान	नागपूर (रामटेक)	275	1983	- पेंच नदीवरील तोतला डोह परिसरात.

Join Tel. channel: @abujipatil

Scanned with CamScanner

राष्ट्रीय उ.	जिल्हा	क्षेत्रफळ	स्थापना	वैशिष्ट्ये
चांदोली राष्ट्रीय उद्यान	सांगली, सातारा, कोल्हापूर, रत्नागिरी	317.67 चौ.कि.मी.	2004	- सह्याद्री राष्ट्रीय उद्यान असेही नाव. - फुलपाखरांचा स्वर्ग अशी ओळख. - गव्यांसाठी प्रसिद्ध.

★ महाराष्ट्रातील व्याघ्र प्रकल्प :-

- 1972 साली वाघ हा भारताचा राष्ट्रीय प्राणी म्हणून घोषित व 1973 साली व्याघ्र प्रकल्पाची सुरुवात.
- भारतातील व्याघ्र प्रकल्प संकल्पनेचे जनक - वन खात्याचे माजी संचालक डॉ. कैलास सांकला.
- भारतातील पहिला व्याघ्र प्रकल्प - कार्बेट राष्ट्रीय उद्यान (हिमाचल प्रदेश)

* महाराष्ट्रामध्ये एकूण 06 व्याघ्र प्रकल्प आहेत, त्यामध्ये :

1) ताडोबा - अंधारी व्याघ्र प्रकल्प - चंद्रपूर - 1727.59 चौ.कि.मी.

2) पेंच व्याघ्र प्रकल्प - नागपूर - 741.22 चौ.कि.मी.

3) मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प - अमरावती - 2768.53 चौ.कि.मी.

4) सह्याद्री व्याघ्र प्रकल्प - कोल्हापूर - 1165.57 चौ.कि.मी.

5) नवेगाव - नागझिरा व्याघ्र प्रकल्प - गोंदिया - 656.36 चौ.कि.मी.

6) बोर व्याघ्र प्रकल्प - वर्धा व नागपूर - 138.12 चौ.कि.मी.

Join Tel. channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रातील अभयारण्य

अभयारण्य	क्षेत्रफळ चौ. कि. मी.	जिल्हा
◆ कोकण विभाग		
कर्नाळा पक्षी	४.४८	रायगड
तुंगारेश्वर	—	ठाणे
तानसा	३०४.८१	ठाणे
फणसाड	६९.७९	रायगड
मालवण सागरी	२९.१२२	सिंधुदुर्ग
◆ पुणे विभाग		
भीमाशंकर	१३०.७८	पुणे व ठाणे
कोयना उद्यान	४२३.५५	सातारा
सागरेश्वर	१०.८७	सांगली
राधानगरी	३५१.१६	कोल्हापूर
मयुरेश्वर, सुपे	५.१५	पुणे
◆ नाशिक विभाग		
रेहेकुरी, काळवीट	२.१७	अहमदनगर
माळढोक पक्षी	८४९६.४४	अहमदनगर-सोलापूर
कळसूबाई, हरिश्चंद्रगड	३६१.७१	अहमदनगर
यावल	१७७.५२	जळगाव
गौताळा औटरामघाट	२६०.६१	जळगाव-औरंगाबाद
नांदूर-मधमेश्वर	१००.१२	नाशिक
अनेर धरण	८२.९४	नंदुरबार

अभयारण्य	क्षेत्रफळ चौ. कि. मी.	जिल्हा
◆ औरंगाबाद विभाग		
जायकवाडी पक्षी	३४१.०५	औरंगाबाद व अहमदनगर
नायगाव मयूर	२९.८८	बीड
येडशी-रामलिंग घाट	२२.३८	उस्मानाबाद
◆ अमरावती विभाग		
मेळघाट (व्याघ्र) ढाकणा-कोलकाज	११५०.०३	अमरावती
काटेपूर्णा	७३.६९	वाशीम
पैनगंगा	३२४.६२	यवतमाळ-नांदेड
अंबाबरवा	१२७.११	बुलडाणा
ज्ञानगंगा	२०५.२३	बुलडाणा
लोणार	—	बुलडाणा
नरनाळा	१२.३५	अकोला
वान	२११.००	अमरावती
टिपेश्वर	१४८.६३	यवतमाळ
◆ नागपूर विभाग		
नागझिरा	१५२.८१	भंडारा
बोर	६१.१०	वर्धा व नागपूर
अंधारी	५०९.२७	चंद्रपूर
चपराळा	१३४.७८	गडचिरोली
भामरागड	१०४.३८	गडचिरोली

संदर्भ : वनविभागवार माहिती पुस्तिका : महाराष्ट्र राज्य

Join Tel. channel:@abujpatil

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन Competitive Forum - अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्राचे हवामान

Join Telegram channel: @abujpatil

आबुज पाटील 9689665611

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्राचे हवामान

आबुज पाटील
9689665811

* कोणत्याही ठिकाणच्या हवामानाचे मुलभूत स्वरूप त्याच्या भौगोलिक परिस्थितीवर अवलंबून असते. हवामानाचे सर्वसाधारण स्वरूप निर्धारित करणारे 04 घटक पुढील प्रमाणे :

① प्रदेशाची समुद्रसपाटीपासूनची उंची
② आजूबाजूच्या डोंगरांच्या
③ विषुववृत्तापासूनचे अंतर
④ समुद्रापासूनचे अंतर.

* महाराष्ट्राच्या हवामानावर खालील घटकांचा प्रभाव दिसून येतो. :

- महाराष्ट्राची वैशिष्ट्यपूर्ण भौगोलिक रचना
- महाराष्ट्राचा अक्षवृत्तीय विस्तार.
- पश्चिमेला असणारा अरबी समुद्र.
- नैऋत्य व ईशान्य मोसमी वारे.
- पूर्वकडील पठारी प्रदेश.

* महाराष्ट्राचा अक्षवृत्तीय विस्तार हा 15°8' उ. ते 22° 1' उ अक्षवृत्त दरम्यान आहे म्हणजेच जागतिक स्तरावर विचार करता महाराष्ट्राचे स्थान उष्ण कटिबंधीय प्रदेशात आहे. तर हवामानाच्या दृष्टिकोनातून महाराष्ट्र हा उष्ण कटिबंधीय मोसमी हवामानाच्या प्रदेशात येतो. म्हणून महाराष्ट्रात उन्हाळा, पावसाळा व हिवाळा हे सर्वसाधारणपणे तीन ऋतू आढळतात.

Join Tel. channel @abujpatil

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665811

★ महाराष्ट्रातील ऋतू:

- → हिवाळा
- → पावसाळा
- → उन्हाळा.

@abujpatil

① उन्हाळा :

* उत्तर गोलार्धामध्ये 21 मार्च नंतर सुर्यकिरणे सरळ म्हणजे लंबरूप पडतात, त्यामुळे उत्तर गोलार्धात उन्हाळा सुरु होतो.

- महाराष्ट्रात साधारणतः मे महिन्यात सर्वाधिक तापमानाची नोंद होते.
- उच्च तापमान व कोरडी हवा हे उन्हाळ्याचे वैशिष्ट्य असते, त्यामुळे उन्हाळ्यात महाराष्ट्रात पाऊस पडत नाही, पण तुरळक ठिकाणी पाऊस पडतो.
- उन्हाळ्यात पडणाऱ्या पावसाला दक्षिण महाराष्ट्रात वळवाचा पाऊस तर कोकणात आंबेसरी म्हणतात.
- आंबेसरी या मे महिन्यात पडतात.

* - महाराष्ट्रामध्ये उन्हाळ्यात सर्वाधिक पाऊस कोल्हापूर जिल्ह्यातील गडहिंग्लज व चंदगड या ठिकाणी पडतो.

Geography By Abuj Patil
Link: @ @abujpatil

Join Telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

(2) पावसाळा :-

- महाराष्ट्रात सर्वात जास्त म्हणून 85% पाऊस नैऋत्य मान्सून वाऱ्यापासून पडतो.
- नैऋत्य मान्सून वाऱ्यांचे आगमन केरळमध्ये 1 जून तर महाराष्ट्रातील मुंबई या ठिकाणी 10 जुन ला होते.
- 15 जुलै पर्यंत संपूर्ण भारतात नैऋत्य मान्सून वारे पोहोचतात.
- अरबी समुद्रातून वाहत येणारे बाष्पयुक्त वारे सह्याद्रीच्या पश्चिम बाजूस अडतात, त्यामुळे कोकणात सर्वाधिक पाऊस पडतो, त्याला प्रतिरोध पर्जन्य असे म्हणतात.

* ~~महाराष्ट्रात~~ महाराष्ट्रात सर्वाधिक पर्जन्य सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील आंबोली या ठिकाणी पडतो.

* सर्वाधिक पाऊस पडणारी महाराष्ट्रातील पहिले 5 ठिकाणे :

1. आंबोली (सिंधुदुर्ग) - 745 cm
2. महाबळेश्वर (सातारा) - 623 cm
3. गगनबावडा (कोल्हापूर) - 621 cm
4. माथेरान (रायगड) - 517 cm
5. खंडाळा (पुणे) - 417 cm

* सर्वात कमी पाऊस पडणारी ठिकाणे :

1. अकलूज (सोलापूर) - 45 cm
2. दौंड (पुणे) - 46 cm
3. म्हसवड (सातारा) - 47 cm

Join Telegram channel @abujipatil

Scanned with CamScanner

* महाराष्ट्रामध्ये सर्वाधिक दिवस पाऊस हा कोल्हापूर जिल्ह्यातील गगनबावडा या ठिकाणी पडतो.

* **सर्वाधिक काळ पाऊस पडणारे ठिकाणे:**

① गगनबावडा (कोल्हापूर) - 129 दिवस
② महाबळेश्वर (सातारा) - 125 दिवस
③ आंबोली (सिंधुदुर्ग) - 118 दिवस

आबुज पाटील 9689660611

* महाराष्ट्रामध्ये सर्वात कमी दिवस पाऊस सातारा जिल्ह्यातील म्हसवड या ठिकाणी (20 दिवस) पडतो.

मान्सून निर्गमन - सप्टेंबरमध्ये मान्सून निर्गमनाचा म्हणजे परतीचा काळ सुरु होतो, व ऑक्टोबर पर्यंत मान्सून वारे भारतातून परतलेले असतात.

ऑक्टोबर हिट :- मान्सूनचे निर्गमन झाल्यानंतर प्रचंड उकाडा जाणवू लागतो, त्याला ऑक्टोबर हिट म्हणतात.

* **अवर्षण** :-

- महाराष्ट्राच्या एकूण क्षेत्रफळापैकी ~~20 प्रदेश~~ 20% प्रदेश व एकूण लोकसंख्येपैकी ~~60~~ 6 % लोकसंख्या अवर्षणग्रस्त आहे.
- अवर्षणग्रस्त प्रदेशामध्ये अहमदनगर, सोलापूर, पुणे, सातारा व सांगली या जिल्ह्यांचा समावेश होतो, या प्रदेशात वार्षिक 30 ते 50 cm पाऊस पडतो.

Geography By Abujpatil
Link : @abujpatil

Join Tel. channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

* पावसावर आधारित महाराष्ट्राचे विभाग 03 :

→ उष्ण कटिबंधीय वर्षा विभाग
  → कोकण किनारपट्टीचा प्रदेश
  → तापमान - 18 ते 29° से.

→ मान्सून सवाना प्रदेश
  → पठारी प्रदेशाचा पूर्वभाग.
  → तापमान - 18 ते 40° से.

→ उष्ण कटिबंधीय स्टेपी हवामान विभाग
  → वार्षिक पर्जन्य - 30 ते 70 cm
  → पर्जन्य छायेचा प्रदेश व पठारी प्रदेशाचा पश्चिम भाग

@abujpatil 9689665611
Join Tel. channel: @abujpatil

③ हिवाळा :-

- 23 सप्टेंबर नंतर सूर्यकिरणे दक्षिण गोलार्धात लंबरूप व उत्तर गोलार्धात तिरपे पडतात, त्यामुळे उत्तर गोलार्धात उष्णता कमी असते.
- महाराष्ट्रामध्ये ऑक्टोबर ते फेब्रुवारी या काळात हिवाळा असतो.
- विदर्भात ऑक्टोबर ते जानेवारी या काळात ईशान्य मोसमी वाऱ्यापासून पाऊस पडतो.

आबुज पाटील
9689665611

Scanned with CamScanner

> डॉ. त्रिवार्था यांचे महाराष्ट्राचे हवामान वर्गीकरण -

डॉ. त्रिवार्था यांनी महाराष्ट्राच्या हवामानाचे वर्गीकरण ③ विभागात केलेले आहे.

1> Am - उष्णकटिबंधीय मान्सुनी हवामान

2> BS - स्टेपी हवामान / निमशुष्क हवामान

3> AW - उष्णकटिबंधीय सॅव्हाना हवामान

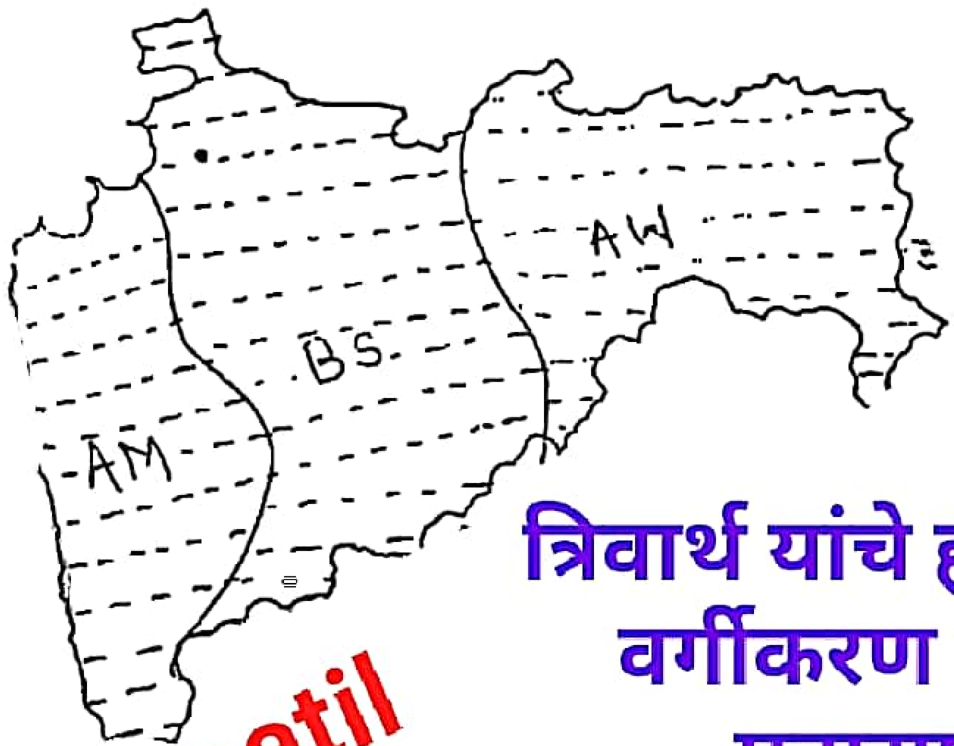

त्रिवार्थ यांचे हवामान वर्गीकरण मध्ये महाराष्ट्र

@abupatil

Scanned with CamScanner

सारणी-९ महाराष्ट्र राज्यातील कृषिहवामान क्षेत्रे

क्षेत्र क्रमांक	समाविष्ट जिल्हे	एकूण क्षेत्रफळ (लाख हेक्टर)	शेतजमीन क्षेत्रफळ (लाख हेक्टर)	वार्षिक पर्जन्यमान	तापमान	प्रमुख पिके
AZ90	संपूर्ण रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग. जांभाची जमीन.	१३.२	३.५	मुबलक पाऊस, सुमारे ३००० मि.मी.	२० °से हून अधिक, मे सर्वाधिक उष्ण महिना	भातशेती ४० %, रागी, वरी, आंबा, नारळ, काजू
AZ91	संपूर्ण ठाणे व रायगड. बिन-जांभाची जमीन.	१६.६	४.७	मुबलक पाऊस, सुमारे २५०० मि.मी. जुलै सर्वाधिक पावसाचा महिना	२२ ते ३० °से	वनक्षेत्र ३२%, भात, वरी, उडद, तूर
AZ92	नाशिक, अहमदनगर, पुणे, सातारा, कोल्हापुर व सिंधुदुर्गचे १०००-२००० मी. उंचीचे भाग.	-	-	३००० ते ६००० मि.मी.	हिवाळ्यात तापमान १३ °से पर्यंत उतरते. उन्हाळ्यात ४० °से हून कमी.	वनक्षेत्र २५%, भातशेती, रागी, आंबा
AZ93	नाशिक, पुणे, सातारा, सांगली व कोल्हापूरचे काही भाग.	०.१	-	७०० ते २५०० मि.मी.	१४ ते ३५ °से च्या दरम्यान.	खरीप धान्ये.
AZ94	धुळे, नाशिक, अहमदनगर, पुणे, सातारा, सांगली व कोल्हापूरचे काही भाग.	१७.९	८.९	७०० ते १२०० मि.मी.	५ ते ४० °से च्या दरम्यान	खरीप धान्ये.

Join Tel. channel: @abuipatil

Scanned with CamScanner

AZ95	धुळे, नाशिक, अहमदनगर, पुणे, सातारा, सांगली, सोलापूर जिल्ह्यांचे बहुतेक भाग.	७३.२	५३.०	अवर्षणग्रस्त प्रदेश, ७५० मि.मी.हून कमी.	तापमान ४१ °से च्या वर जाते.	खरीप आणि रबी हंगामात शेती. बाजरी, ज्वारी, शेंगदाणा.
AZ96	संपूर्ण लातूर व बुलढाणा. जळगाव, धुळे, सोलापूर, औरंगाबाद, जालना, बीड, उस्मानाबाद, परभणी, नांदेड, अकोला, अमरावती, यवतमाळचे काही भाग.	७५.०	६७.८	७०० ते ९०० मि.मी.	२१ ते ४१ °से च्या दरम्यान	वनक्षेत्र ९.९ %, मुख्यतः खरीप पिके, ज्वारी ३३%, कापूस २२%.
AZ97	संपूर्ण वर्धा. नागपूर, यवतमाळ, चंद्रपूर, औरंगाबाद, जालना, परभणी व नांदेडचे काही भाग.	४९.९	३५.७	११०० मि.मी.	१६ ते ३८ °से च्या दरम्यान.	कापूस, ज्वारी, तूर
AZ98	संपूर्ण भंडारा व गडचिरोली. चंद्रपूर व नागपूरचे काही भाग.	३२.७	१०.८	९५० ते १२५० मि.मी. पूर्वेकडच्या भागात १७०० मि.मी.	१५ ते ३७ °से च्या दरम्यान.	वनक्षेत्र ५०%,

Join Tel. channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

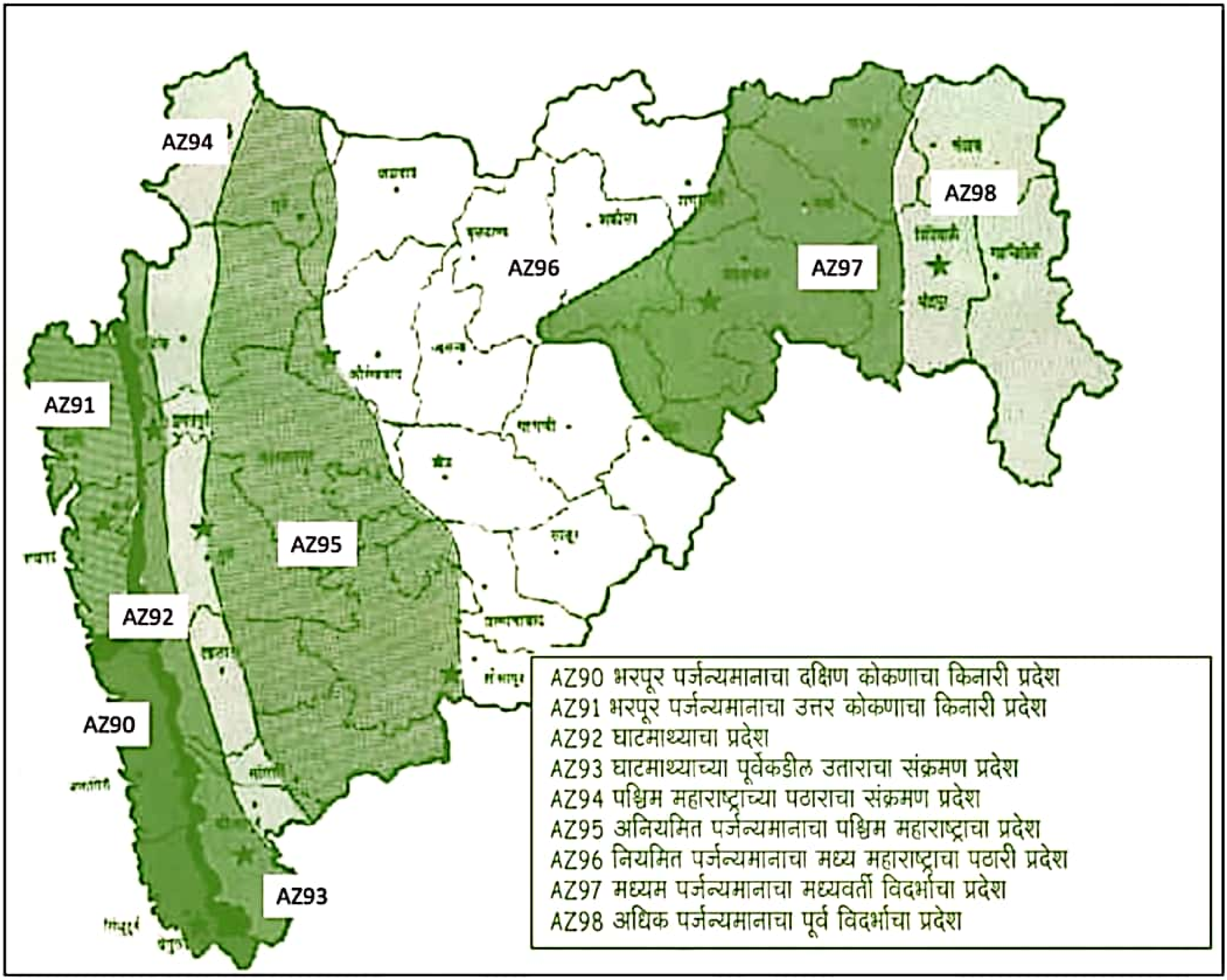

चित्र-८ महाराष्ट्राची कृषिहवामान क्षेत्रे

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन
Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्रातील खनिज संपत्ती: भाग-1

Join Telegram channel:
@abujpatil

आबुज पाटील
9689665611

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रातील खनिज संपत्ती

* महाराष्ट्राच्या एकूण क्षेत्रफळापैकी 19% क्षेत्रावर खनिजसंपत्ती आढळते.
* महाराष्ट्रामध्ये सर्वाधिक खनिज संपत्ती ही बेसॉल्ट खडकाच्या बाह्य क्षेत्रात प्रामुख्याने स्फटीकयुक्त व रूपांतरीत खडकांच्या प्रदेशात आढळते.
* महाराष्ट्राची खनिज संपत्ती ही दोन पट्ट्यात एकवटलेली आहे.

खनिज संपत्तीचे 02 पट्टे

- कोकण व दक्षिण महाराष्ट्र पट्टा
  - पालघर, ठाणे
  - रायगड
  - रत्नागिरी
  - सिंधुदुर्ग
  - कोल्हापूर
- पूर्व विदर्भ पट्टा
  - चंद्रपूर
  - गडचिरोली
  - भंडारा
  - गोंदिया
  - नागपूर
  - यवतमाळ.

* महाराष्ट्रातील एकूण खनिजांपैकी 90% खाणी या पूर्व विदर्भात तर 9.5% खाणी कोकण व दक्षिण महाराष्ट्र पट्ट्यात व 0.5% खाणी इतर क्षेत्रात आहेत.

* भारताच्या एकूण एकूण खनिज उत्पादनामध्ये महाराष्ट्राचा वाटा 3.9% आहे.

Join Tel. channel @abhipatil

Scanned with CamScanner

@abujpatil

महाराष्ट्रातील खनिजे

धातू खनिजे	अधातू खनिजे	ऊर्जा खनिजे
लोह	डोलोमाईट	दगडी कोळसा
बॉक्साईट	चुनखडी	खनिज तेल
मँगनिज	ॲस्बेस्टॉस	नैसर्गिक वायू
तांबे	जिप्सम	
क्रोमाईट	कायनाईट	
टंगस्टन		

आबुज पाटील
9689665811

* धातू खनिजे

① लोहखनिज

- भारतातील एकूण साठ्यांपैकी 20% महाराष्ट्रात.
- महाराष्ट्रात आढळणारे लोहखनिजाचे साठे पूर्व विदर्भात टिकोनाईट खडकात तसेच दक्षिण-कोकणात आढळणारे साठे जांभा खडकात आढळतात.
- लोहखनिजाचे प्रकार :

प्रकार	लोहप्रमाण	रंग
मॅग्नेटाईट	72%	काळा
हेमेटाईट	70%	लालसर काळा
लिमोनाईट	60%	
सिडेराईट	48%	फिकट पिवळा

महाराष्ट्रामध्ये हेमेटाईट प्रकारचे लोहखनिज आढळते.

Geography By Abuj Patil
Link : @abujpatil

Join Telegram channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

लोहखनिज साठे

@abujpatil.

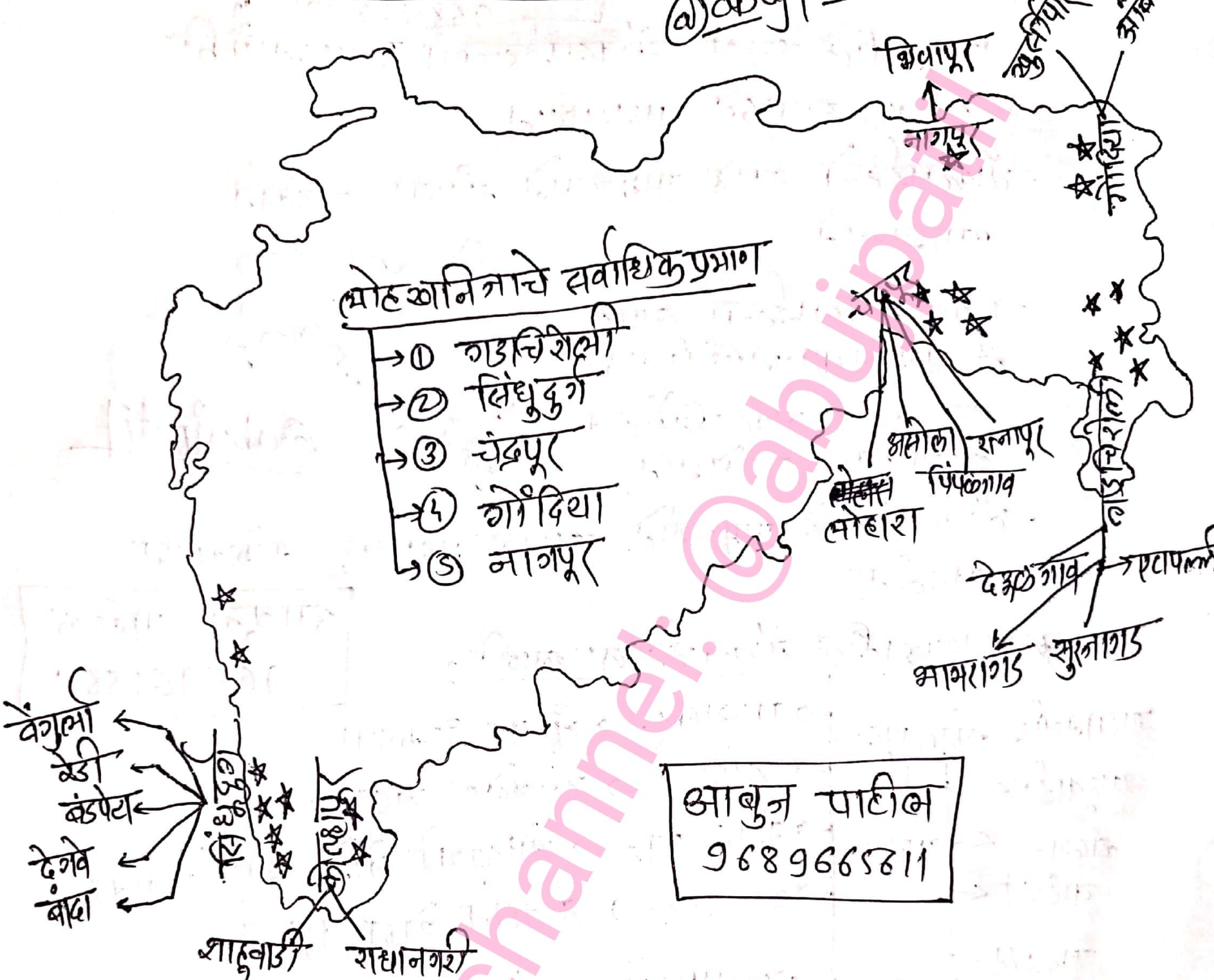

Join Tel.channel: @abujpatil

★ सोनेरी चकाकी असणारा पायराइट (FeS_2) हा लोहाचा एक प्रकार मूर्खांचे सोने म्हणून ओळखतात.

* लोहखनिजाच्या भारतातील एकूण साठा 1346 कोटी टन त्यापैकी महाराष्ट्रामध्ये 270 कोटी टन (20%) आहे.

* महाराष्ट्रामध्ये आढळणारे लोहखनिज साठे हे हेमाटाईट व मॅग्नेटाईट या धारवाड संघाच्या खडक प्रणालीशी निगडीत आहेत.

Geography By Abuj Patil
Link: @abujpatil

Scanned with CamScanner

बॉक्साईट

आबुज पाटील
9689665611

- भारतातील एकूण बॉक्साईटच्या उत्पादनापैकी 21 % उत्पादन महाराष्ट्रात.
- बॉक्साईटचे साठे प्रामुख्याने जांभा खडकात आढळतात.
- 80% बॉक्साईटचा वापर ॲल्युमिनिअम निर्मितीसाठी तर 20 % वापर सिमेंट व लोहपोलाद उद्योगात.

@abujpatil

- बॉक्साईट हे प्रामुख्याने दक्षिण महाराष्ट्र व कोकणात आढळते.

आबुज पाटील
9689665611

★ महाराष्ट्रातील बॉक्साईटच्या खाणी :

- कोल्हापूर (उच्च प्रतिचे) → राधानगरी, शाहूवाडी, चंदगड, बावडी, पन्हाळा
- सांगली → शिराळा
- पालघर → डुंगार टेकड्या
- ठाणे → साष्टी बेट
- मुंबई उप. → बोरिवली, जोगेश्वरी, गोरेगाव
- रायगड → श्रीवर्धन, रोहा, मुरुड
- रत्नागिरी → दापोली, मंडणगड, अंबाघाट
- सिंधुदुर्ग → सावंतवाडी, आंबोली

* रायगड जिल्ह्यात आढळणारे बॉक्साईट हे रासायनिक व धात्विक प्रतिचे असून त्यामध्ये ॲल्युमिनिअमचे प्रमाण 45 % ते 52% इतके आहे.
* कोल्हापूर जिल्ह्यातील बॉक्साईट हे उच्च प्रतिचे मानले जात असून तेथिल बॉक्साईट बेळगाव येथील ॲल्युमिनिअम कारखान्याला पुरवले जाते.

Geography By Abuj Patil
Link: @abujpatil

Join Tel. channel: @abujpatil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन Competitive Forum
- अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्रातील खनिज संपत्ती: भाग-2

Join Telegram channel:
@abujpatil

आबुज पाटील
9689665611

Scanned with CamScanner

Geography By Abuj Patil
Link: @abujpatil

* मँगनीज

→ भारतातील एकूण साठ्यांपैकी 40% व एकूण उत्पादनापैकी 24% उत्पादन महाराष्ट्रात होते.

→ महाराष्ट्रामध्ये आढळणारे मँगनीज हे प्रामुख्याने धारवाड खडक प्रणालीत आढळते.

→ मँगनीज उत्पादनामध्ये महाराष्ट्राचा भारतात दुसरा क्रमांक लागतो. (प्रथम - ओडिशा)

→ मँगनीज उत्पादनात जगात दक्षिण आफ्रिका प्रथम क्रमांकावर.

→ महाराष्ट्रात मँगनीजचे साठे प्रामुख्याने भंडारा, नागपूर व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात आढळते.

→ महाराष्ट्रातील साठे

- → नागपूर जिल्हा → सावनेर ते रामटेक पर्यंतचा पट्टा.
  - → गुमगाव, रामडोंगरी, खापा, मनसळ, कांद्री, कादेगाव.
- → भंडारा → चिखलाथिरमळा, तुमसर, कन्हान, सितासांगवी, कुरमडा, डोंगरी.
  - → सर्वाधिक मँगनीजसाठे भंडारा जिल्ह्यात.
- → सिंधुदुर्ग → सावंतवाडी, वेंगुर्ला, रेडी, फोंडा.

→ उपयोग - पोलादनिर्मितीसाठी प्रामुख्याने होतो.

→ 1 टन पोलादनिर्मितीसाठी 10 Kg मँगनीज आवश्यक.

आबुज पाटील
9689665611

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665811

क्रोमाईट

- भारतातील एकूण साठ्यांपैकी 10% साठे महाराष्ट्रात.
- आढळ
  - → सिंधुदुर्ग → कणकवली, नानोली व बागदा.
  - → भंडारा → मौनी
  - → नागपूर → टाका.
  - → रत्नागिरी
  - → गोंदिया

* महाराष्ट्रातील क्रोमाईटचे साठे सामान्य दर्जाचे आहेत.
* क्रोमाईटचा उपयोग रसायन व धातू उद्योग, किंमती वस्तूंवर प्रक्रिया करण्याच्या उद्योगामध्ये होतो.

तांबे

- महाराष्ट्रामध्ये तांबे धातूचे साठे प्रामुख्याने चंद्रपूर व नागपूर जिल्ह्यात आढळतात.

* टंगस्टन :

- → टंगस्टनचे साठे महाराष्ट्रात प्रामुख्याने नागपूर जिल्ह्यातील कुही, खोबना, रंधाडी, कोल्हारी, भवई येथे आढळतात.
- → टंगस्टनचा उपयोग इलेक्ट्रिक व इलेक्ट्रॉनिक्स उद्योगात होतो.

Geography By Abuj patil
Link : @abujpatil

Geography By Abuj Patil

Scanned with CamScanner

* अधातू खनिजे

आबुज पाटील
9689665611

① चुनखडी :-

→ भारतातील एकूण साठ्यांपैकी 9% साठे व उत्पादनापैकी 2% उत्पादन महाराष्ट्रात.

→ विंध्ययन प्रणालीच्या खडकामध्ये चुनखडी आढळते.

→ साठे :

→ यवतमाळ → सर्वाधिक चुनखडी या जिल्ह्यात आढळते.
  └→ मुकुटबन, मांजरी, शिंदोला.

→ चंद्रपूर - वरोरा, राजुरा, चांदुर

→ गडचिरोली - देवलमरी, कोटपल्ली

→ नागपूर - रामटेक, सावनेर.

→ उपयोग

→ रंग उद्योगामध्ये

→ ~~सिमें~~ सिमेंट उद्योगामध्ये

→ बांधकामाचा चुना तयार करण्याच्या उद्योगात.

@abujpatil

② डोलोमाईट :

→ भारतातील एकूण साठ्यापैकी 1% साठा महाराष्ट्रात.

→ महाराष्ट्रात डोलोमाईटचे साठे प्रामुख्याने नागपूर, यवतमाळ व रत्नागिरी या जिल्ह्यांत आढळतात.

→ हे खनिज, रंगहीन, पांढऱ्या किंवा गुलाबी रंगाचे असते.

→ उपयोग → 90% डोलोमाईट लोहपोलाद निर्मिती उद्योगात
→ 10% खत कारखान्यात फ्लक्स म्हणून।
→ डोलोमाईटपासून मॅग्नेशिअम धातूचे संमिश्र काढतात

Geography By Abuj Patil

Scanned with CamScanner

Geography By Abuj Patil

③ कायनाईट

→ भारतातील एकूण उत्पादनाच्या 15% उत्पादन महाराष्ट्रात.

→ कायनाईटचे साठे महाराष्ट्रात भंडारा जिल्ह्यातील साकोली, पोहरा, डेहेगाव, पिंपळगाव, दुधाळा, पार्डी, या ठिकाणी आढळतात.

→ कायनाईचा उपयोग खालील उद्योगात

→ हिऱ्यांना पैलू पाडणे.

→ काचसामान बनवणे.

→ रसायने उद्योग

→ सिमेंट उद्योग.

→ वीज उपकरण निर्मिती कारखाने.

④ बॉक्साईट @abujpatil

→ अग्निजन्य खडकामध्ये आढळ

→ चंद्रपूर, कोल्हापूर व रत्नागिरी जिल्ह्यात साठे.

→ उपयोग – रबर, रंग, कागद उद्योगात.

* क्वार्टझाईट (गारगोटे) या खनिजांचे साठे भंडारा व गोंदिया या जिल्ह्यात आढळतात.

* अभ्रकांचे सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील कुडवळ येथील साठे महत्वपूर्ण आहेत.

- भंडारा व गोंदिया जिल्ह्यात आढळणाऱ्या हिरव्या अभ्रकामध्ये सिझियम हे दुर्मिळ खनिज आढळते.

Join tel.channel @abujpatil

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रातील खनिजसंपत्ती व प्रमुख उत्पादक जिल्हे

खनिज	जिल्हे	खनिज	जिल्हे
१. मँगनीज	भंडारा, गोंदिया, नागपूर, सिंधुदुर्ग	१३. क्वार्टझाईट	भंडारा, गोंदिया
२. लोहखनिज	चंद्रपूर, गडचिरोली, भंडारा, गोंदिया, नागपूर व सिंधुदुर्ग	१४. संगमरवर	नागपूर
३. बॉक्साइट	कोल्हापूर, रत्नागिरी, रायगड, ठाणे, सांगली व सातारा	१५. बराईट	कोल्हापूर, रत्नागिरी व चंद्रपूर
४. क्रोमाईट	भंडारा, गोंदिया, सिंधुदुर्ग व रत्नागिरी	१६. अभ्रक	पूर्व विदर्भ
५. चुनखडी	यवतमाळ, गडचिरोली, चंद्रपूर, नागपूर, नांदेड, सांगली, नगर, सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी व सातारा	१७. बांधकाम सामग्री, चिनी माती, लिथोमार्च, कांव, पिवळी व पांढरी माती.	सर्वत्र उपलब्ध सर्वत्र उपलब्ध
६. डोलोमाईट	यवतमाळ, रत्नागिरी, गडचिरोली, नागपूर व चंद्रपूर	१८. टंगस्टन	नागपूर
७. कायनाईट	भंडारा, गोंदिया	१९. गॅलियम	नागपूर
८. सिलिकामय वाळू	सिंधुदुर्ग व रत्नागिरी	२०. सिझियम	भंडारा, गोंदिया
९. जांभा	कोकण, पूर्व विदर्भ, कोल्हापूर व सातारा	२१. व्हॅनेडिअम	भंडारा, गोंदिया
१०. बेसॉल्ट	पूर्व विदर्भ व कोकण वगळता सर्वत्र	२२. मीठ	कोकण
११. ग्रॅनाईट व पट्टिताश्म	चंद्रपूर, गडचिरोली व सिंधुदुर्ग	२३. खनिज जल	कोकण
१२. वालुकाश्म	चंद्रपूर, नागपूर व अमरावती		

Scanned with CamScanner

: महाराष्ट्रातील जिल्हावार प्रमुख खनिजसंपत्तीचे वितरण

जिल्हे	खनिजसंपत्ती
(१) भंडारा - गोंदिया	मँगनीज, लोहखनिज, क्रोमाईट, कायनाईट, क्वार्टझाईट, सिझियम, व्हॅनेडियम्स.
(२) नागपूर	मँगनीज, लोहखनिज, चुनखडी, डोलोमाईट, जांभा, संगमरवर, टंगस्टन, गॅलिअम, अभ्रक, रेतीवाळू.
(३) चंद्रपूर	लोहखनिज, चुनखडी, ग्रॅनाईट, वालुकाश्म, बराईट, तांबे.
(४) गडचिरोली	लोहखनिज, चुनखडी, डोलोमाईट, ग्रॅनाईट, तांबे.
(५) कोल्हापूर	बॉक्साइट, जांभा, बराइट, लोहखनिज, चिनी माती, सिलिका.
(६) सिंधुदुर्ग	मँगनीज, लोहखनिज, क्रोमाईट, चुनखडी, डोलोमाईट, सिलिकामय, वाळू, ग्रॅनाईट, गेरू, शिरगोळ.
(७) रत्नागिरी	बॉक्साइट, क्रोमाईट, इल्मेनाईट, शिरगोळा, डोलोमाईट, सिलिका, वाळू, बराईट, खनिज तेल, कुरूंद.
(८) रायगड	बॉक्साइट, मीठ, खनिज जल, लोहखनिज (तुरळक), खनिज तेल, मिठागरे.
(९) ठाणे	बॉक्साइट, मीठ, खनिज जल, बांधकाम दगड, रेती.
(१०) सांगली	बॉक्साइट, चुनखडी.

Scanned with CamScanner

* महाराष्ट्रात सापडणारे इतर खनिजे

1) जिप्सम → पुणे, सिंधुदुर्ग
2) चिनीमाती → कोल्हापूर, रत्नागिरी
3) ॲसबेस्टॉस → अहमदनगर, पुणे
4) अभ्रक → सिंधुदुर्ग, गडचिरोली
5) बेराईट्स → चंद्रपूर, गडचिरोली
6) इल्मेनाईट → रत्नागिरी
7) सिलिकायुक्त वाळू → रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग
8) संगमरवर → अहमदनगर, नागपूर
9) गॅलिअम → नागपूर
10) क्वार्टसाईट → भंडारा, गोंदिया
11) वालुकाश्म → अमरावती, चंद्रपूर, नागपूर
12) खनिज तेल → कोकण विभाग
13) मीठ → कोकण विभाग
14) सिलिअम → भंडारा, गोंदिया
15) पांढरी माती → भंडारा, गोंदिया
16) व्हेनेडिअम → गोंदिया.

Geography By Abhi Patil

Scanned with CamScanner

MPSC / UPSC / PSI / STI / ASO

परिवर्तन Competitive Forum - अभिजीत राठोड

भूगोल

टॉपिक: महाराष्ट्रातील खनिज संपत्ती: भाग- 3

Join Telegram channel: @abujpatil

आबुज पाटील
9689665611

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रातील ऊर्जा खनिजे

आबुज पाटील
9689665611

① दगडी कोळसा :

- महाराष्ट्रातील दगडी कोळशाचे साठे गोंडवाना प्रणालीतील खडकांशी संबंधित आहेत.
- भारतातील एकूण खनिज साठ्यापैकी महाराष्ट्रात 20% साठा आहे.

* दगडी कोळशाला पुरलेले सूर्यकिरण म्हणतात कारण अनेक वर्षांपूर्वी जमिनीखाली जैविक कचरा पुरला जाऊन दाब व तापमान यांच्या सहाय्याने त्या जैविक घन कचऱ्याचे रूपांतर कोळशात होते.
* 1774 साली पश्चिम बंगालमधील वीरभूम वपांचेत या ठिकाणी सर्वप्रथम कोळसा ~~आढ~~ आढळला.
* 1820 साली भारतातील पहिली कोळसा खाण पश्चिम बंगालमधील रणीगंज येथे कढ.
* ~~कोळसा खाण उद्योगातील खाण उद्योगांना~~
* दगडी कोळसा खाण उद्योगातील गैरव्यवहारांना आळा घालण्यासाठी 1 मे 1972 रोजी भारतातील कोळसा खाणींचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले.
* भारतामध्ये उत्पादित होणाऱ्या एकूण कोळशापैकी कोल इंडिया या कंपनीची मालकी 80% कोळशावर आहे.

join Telegram: @abujpatil

Geography By Abuj Patil
Link : @abujpatil

Scanned with CamScanner

* महाराष्ट्रातील कोळसा खाणी
  - नागपूर :- उमरेड, पाटण सांगवी, सिलेवारा, कामटी, - कन्हान नदी खोरे.
  - यवतमाळ :- वणी, राजुरा, मोरेगाव - वर्धा नदी खोरे.
  - चंद्रपूर :- बल्लारपूर, घुग्घुस, वरोरा, चांदा - वर्धा नदी खोरे.
    - महाराष्ट्रातील एकूण साठ्याच्या 70% साठे चंद्रपूर जिल्ह्यात.

* महाराष्ट्रात एकूण कोळसा उत्पादनापैकी 67% विद्युत निर्मितीसाठी.

कोळशाचे प्रकार :
  - अँथ्रासाईट - 95% कार्बन प्रमाण - उच्च दर्जा.
  - बिटुमिनस - 70 ते 80% कार्बन
    - जगातील 80% खनिज याच प्रकारचे.
  - लिग्नाईट - 50 ते 60% कार्बन
    - वीजनिर्मितीमध्ये वापर.
  - पीट - 40% पेक्षा कमी कार्बन.
    - डांबर निर्मिती उद्योगात वापर.
  - कँनल - अत्यंत निकृष्ट दर्जाचा कोळसा.

* सर्वाधिक कोळशाचे उत्पादन

भारतात
1. छत्तीसगढ
2. झारखंड
3. ओडिशा
4. मध्यप्रदेश

जगात
1. चीन
2. अमेरिका
3. भारत
- ऑस्ट्रेलिया.

join Telegram: @abujpatil

Scanned with CamScanner

Geography By Abuj Patil

@abujpatil

पूर्व महाराष्ट्र–खाण क्षेत्र

■ दगडी कोळसा △ मँगेनीज

▼ लोहखनिज □ चुनखडक

Scanned with CamScanner

आबुज पाटील
9689665611

② खनिजतेल व नैसर्गिक वायू :-

* खनिज तेलाची निर्मिती कार्बन व हायड्रोजन या मुलद्रव्यांच्या संयुगाने होते.
* खनिजतेलाचे साठे प्रामुख्याने वालूकामय प्रदेशात व चुनखडकात सापडतात.
* महाराष्ट्रामध्ये मुंबईच्या वायव्येस खनिजतेलाचा साठा ~~03 फेब्रुवारी~~ 1973 रोजी शोधला होता व त्यातून खनिजतेल व नैसर्गिक वायू काढण्यास सुरुवात 03 फेब्रुवारी 1974 रोजी करण्यात आली.
* खनिज तेल व नैसर्गिक वायू हे एकाच ठिकाणी सापडतात.
* खनिजे ही अर्थव्यवस्थेचा कणा मानली जातात.
* खनिजांच्या संधारणासाठी केंद्र सरकारने 4R धोरण आखले आहे. त्यामध्ये :
  - Rething
  - Reduce
  - Recycle
  - Repair.
* बॉम्बे हाय येथील पहिली खनिजतेल विहिर- सम्राट
* उरण औष्णिक विद्युत केंद्र : उरण बंदराजवळ नैसर्गिक वायूची साठवण केली जाते, तेथे हे औष्णिक विद्युत केंद्र आहे.

join Telegram: @abujpatil

Telegram Channel
Geography By Abuj Patil
Link: @abujpatil

Scanned with CamScanner

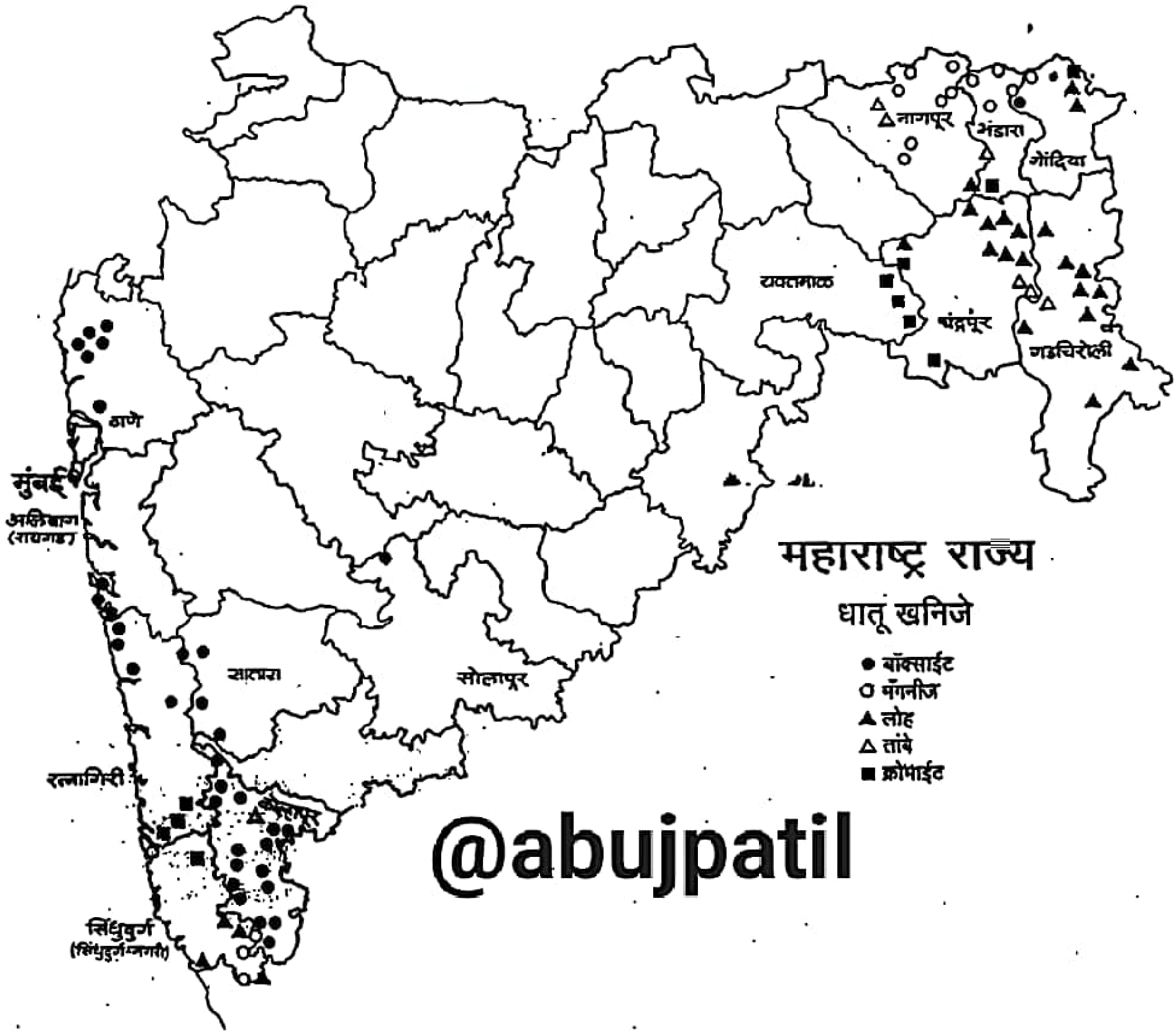

@abujpatil

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्राचा भुगोल

लोकसंख्या

Amol Salve's Notes

@scienceamol

2011 सालच्या जनगणनेनुसार महाराष्ट्राची लोकसंख्या सुमारे 11,23,74,333 म्हणजेच सुमारे **11 कोटी 24 लाख** / **11.24 कोटी** आहे.

भारतातील लोकसंख्येत, प्रथम → उत्तर प्रदेश (19.96 कोटी)
द्वितीय → महाराष्ट्र (11.24 कोटी)
तृतीय → बिहार (10.41 कोटी)

भारतातील लोकसंख्येत महाराष्ट्राचा **दुसरा क्रमांक** लागतो

2011 नुसार भारताची लोकसंख्या सुमारे 121 कोटी आहे.

महाराष्ट्रातील भारतातील 9.29% लोकसंख्या आहे.

2001 नुसार महाराष्ट्राची लोकसंख्या 9.69 कोटी होती ∴

2001 - 2011 या दशकात सुमारे 1.55 कोटी लोकसंख्येची वाढ झाली.

महाराष्ट्रातील लोकसंख्येनुसार पहिले पाच जिल्हे

1. पुणे 94.3 लाख (8.39%)
2. मुंबई उपनगर 93.57 लाख (8.30%)
3. ठाणे 80.7 लाख (7.18%)
4. नाशिक 61.07 लाख (5.44%)
5. नागपूर 46.54 लाख (4.14%)

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रातील लोकसंख्येनुसार शेवटचे पाच जिल्हे

① सिंधुदुर्ग 8.50 लाख (0.8%)

② गडचिरोली 10.7 लाख (0.95%)

③ हिंगोली 11.8 लाख (1.1%)

④ वाशिम 12.0 लाख (1.1%)

⑤ भंडारा 12.0 लाख (1.1%)

* महाराष्ट्रात सर्वात जास्त लोकसंख्येचा जिल्हा पुणे आहे
* महाराष्ट्रात सर्वात कमी लोकसंख्येचा जिल्हा सिंधुदुर्ग आहे

* पुरुष लोकसंख्येचे वितरण / प्रमाण (2011 नुसार)

2011 नुसार, महाराष्ट्रात पुरुषांची लोकसंख्या 5.82 कोटी आहे.

महाराष्ट्रात पुरुषांची लोकसंख्येनुसार सुरुवातीचे पाच जिल्हे

① ठाणे (10.7%)

② मुंबई उपनगर (8.61%)

③ पुणे (8.46%)

④ नाशिक (5.42%)

⑤ नागपूर (4.09%)

सर्वात जास्त पुरुष लोकसंख्या ठाणे जिल्ह्यात आढळते

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रात सर्वात कमी पुरुष लोकसंख्येचे शेवटचे 5 जिल्हे
① सिंधुदुर्ग ② गडचिरोली ③ भंडारा ④ हिंगोली ⑤ वाशिम

सर्वात कमी पुरुष लोकसंख्या सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात आढळते. (1.17 लाख)

* महाराष्ट्रातील स्त्री लोकसंख्येचे वितरण (2011 नुसार)

महाराष्ट्रात 2011च्या जनगणनेनुसार स्त्रियांची लोकसंख्या (5.41) कोटी आहे.

स्त्री लोकसंख्येचे सुरुवातीचे पाच जिल्हे
① ठाणे ② पुणे ③ मुंबई उपनगर ④ नाशिक ⑤ नागपूर

महाराष्ट्रात स्त्री लोकसंख्या ठाणे जिल्ह्यात सर्वात जास्त आढळते (9.58%)

स्त्री लोकसंख्येचे शेवटचे पाच जिल्हे
① सिंधुदुर्ग ② गडचिरोली ③ हिंगोली ④ वाशिम ⑤ भंडारा

सर्वात कमी स्त्री लोकसंख्या सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात आढळते (0.80%)

Scanned with CamScanner

महाराष्ट्रातील लोकसंख्येच्या जिल्हावार (2011 जनगणनेनुसार) वितरणाची वैशिष्ट्ये

1) 90 लाख ते 1 कोटी लोकसंख्येचे जिल्हे (2)

- पहिल्या क्रमांकावर पुणे जिल्हा (94.29 लाख)
  दुसऱ्या क्रमांकावर मुंबई उपनगर (93.57 लाख)

2) 40 ते 50 लाख लोकसंख्येचे जिल्हे (4 जिल्हे)

→ नंदुरबार (सर्वाधिक) (46.5 लाख)
→ अहमदनगर (45.53 लाख)
→ सोलापूर (43.18 लाख)
→ जळगाव (42.30 लाख)

3) 30 ते 40 लाख लोकसंख्येचे जिल्हे (5 जिल्हे)

→ कोल्हापूर (38.76 लाख) सर्वाधिक
औरंगाबाद (31.46 लाख)
नांदेड (31.46 लाख)
मुंबई शहर (31.46 लाख)
सातारा (30.64 लाख)

Combine B and C Exam
महाराष्ट्र भूगोल Notes
BY
Amol salve

Telegram Link

@scienceamol

Scanned with CamScanner

Geography BY Amol salve

4) 20 ते 30 लाख लोकसंख्येचे जिल्हे (9 आहेत)

- अमरावती (28.88 लाख) सर्वाधिक
- सांगली
- यवतमाळ ← SII 2018
- रायगड
- बुलडाणा
- बीड
- लातूर
- चंद्रपूर (20.51 लाख)
- धुळे

5) 10 ते 20 लाख लोकसंख्येचे जिल्हे (12 आहेत)

- जालना (19.58 लाख) सर्वाधिक, परभणी (18.36 लाख)
- अकोला, उस्मानाबाद, नंदुरबार, रत्नागिरी, गोंदिया
- वर्धा, भंडारा, वाशिम, हिंगोली (11.77 लाख)
- गडचिरोली (10.73 लाख)

6) 10 लाखांपेक्षा कमी लोकसंख्येचा जिल्हा (1)

↳ सिंधुदुर्ग (8.50 लाख)

@scienceamol

Scanned with CamScanner

Geography BY
Amol Salve

लोकसंख्येची दशवार्षिक वाढ
(2001-2011)

1) सन 2001 ते 2011 या दशवार्षिक काळात महाराष्ट्रात लोकसंख्या-वाढीचा दर 15.99 % आहे तर राष्ट्रीय स्तरावर वाढीचा दर 17.64 % आहे. म्हणजेच महाराष्ट्रात लोकसंख्यावाढीचा दर 2.65 टक्क्यांनी कमी आहे.

सन 1991 ते 2001 या दशवार्षिक काळात लोकसंख्यावाढीचा दर 2.65 टक्के होता. लोकसंख्यावाढीचा दर 6.74 pointsने घटला.

भारतात लोकसंख्यावाढीच्या दरात महाराष्ट्राचा एकविसावा क्रमांक आहे.

*1901 ते 2011 दरम्यान दशवार्षिक वाढीच्या दरात झालेले फेरबदल.
(Factual Data)

1901 ते 1911 → लोकसंख्या वाढीचा दर 10.74 टक्के होता.
1911 ते 1921 → लोकसंख्यावाढीचा दर -2.91 % खाली आला
1921 ते 1931 → लोकसंख्यावाढीचा दर 14.91 % उंचावला
1931 ते 1941 → लोकसंख्यावाढीचा दर -11.99 % खाली आला.
1961 ते 1971 → लोकसंख्या वाढीचा दर सर्वोच्च 27.45 टक्के होता.
1981 ते 1991 → या दशकात 1.2 % वाढ झाली
2001 ते 2011 → या दशकात लोकसंख्यावाढीचा दर 15.99 % आहे.

@scienceamol

Scanned with CamScanner

* 1961 ते 1971 या दशकात सर्वात जास्त लोकसंख्येचा वाढीचा दर होता. यामध्ये प्रथम क्रमांक मुंबई उपनगर जिल्ह्याचा असून 110.14% होता.

दुसरा क्रमांक → गडचिरोली (35.16%)

तिसरा क्रमांक → चंद्रपूर (31.26%)

* 1981 ते 1991 या दशकात लोकसंख्या वाढीमध्ये

प्रथम क्रमांक - ठाणे-पालघर (56.62%)

दुसरा क्रमांक - औरंगाबाद (39.56%) जिल्ह्याचा लागतो.

*** महाराष्ट्रातील लोकसंख्येच्या दशवार्षिक वाढीनुसार पहिले पाच जिल्हे. (2001-2011)

1) ठाणे (36.01%) ← सर्वाधिक लोकसंख्यावाढीचा दर
2) पुणे (30.37%)
3) औरंगाबाद (27.8%)
4) नंदुरबार (25.5%)
5) नाशिक (23%)

लोकसंख्यावाढीचा दर (उच्च वाढीचा दर) 25.01 ते 35% दरम्यान असणारा जिल्हा — पुणे (30.37%)

25.01 ते 30 टक्के दरम्यान असणारे जिल्हे - औरंगाबाद (27.8%)
नंदुरबार (25.66%)

Scanned with CamScanner